

SANTRAUKA. „Pasaulis jų akimis: pokalbiai iš esmės“ – tokiu pavadinimu verslininkas ir šviesuolis Ignas Staškevičius savo sudarytoje reto pobūdžio knygoje kalbasi su 22 mokslo ir kultūros srityse pasižymėjusiais įvairių tautybių žmonėmis apie mąstymą provokuojančius dalykus, tarp kurių dėmesį traukiančios šiuolaikinės fizikos ir kitų tikslųjų mokslų kryptys bei poslinkiai, budistų, krikščionių, judėjų tikėjimo klausimai, literatūros ir meno įdomybės, polemiką keliančios mokslo problemos.

RAKTAŽODŽIAI: Christopher S. Baird, Lina Basel-Salmon, Bodhi Dhama Zendži, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Mykolas Drunga, David Grossman, Kamyar Hedayat, Nomeda Kazlauskaitė, Holger Lahayne, Gabija Laubner, Cvi Lešem, Alan Lightman, Vladimir Maikov, Spyros Makridakis, Glenn H. Mullin, Victor de Munck, Artūras Petronis, Osvaldas Rukšėnas, Džampa Tinlėjus.

Ši knyga¹ tikrai neeilinė. Joje verslininkas, plataus akiračio šviesuolis ir ypač gamtos mokslų žinovas **Ignas Staškevičius** kalbina daugiau nei dvi dešimtis įvairių profesijų, konfesijų, tautybių asmenų, atliekančių reikšmingą vaidmenį ne tik vietinio, bet neretai ir pasaulinio masto intelektualiniame gyvenime.

Tai, kad pokalbių „iš esmės“ knyga pavadinta „Pasaulis jų akimis“, lyg ir duoda suprasti, kad gali būti pasaulis *niekieno akimis* arba pasaulis *kaip toks* (be į jį žvelgiančių akių). Tačiau būtent toks pasaulis, mano nuomone, yra neįmanomas, nes kiekvienas pasaulis būtinai yra *kieno nors* akimis.

Tokio pasaulio, į kurį niekas nežiūri, kurio niekas nemato ir apie kurį niekas nieko nežino, tiesiog nėra. Jo net įsivaizduoti negalima. Kaip iš viso būtų galima ką nors protingo pasakyti apie niekaip nepatiriamą ir į jokių akiračius nepakliūvantį pasaulį? Prie šios temos dar sugrįšime, bet pirma pasižiūrėkime detaliau į knygos turinį.

FIZIKAI

Galima sakyti, kad Staškevičiaus šiai knygai sumobilizuoti pokalbiai daugiausia mokslo ir meno bei asmeninės šių dalykų patirties temomis iš karto prasideda labai stipriai.

Jau savo pratarinėje (pavadintoje „Pokalbininko žodis“, p. 7) Staškevičius teigia, kad jo knygoje „glūdi lobynas, kuriuo smagu dalintis, nes pokalbiuose atgyja ne mano, o pašnekovų išmintis“. Tačiau geras pokalbis tarp dviejų asmenų reikalauja, kad ne tik vienas jų (tas, kuris kalbinamas) rodytų išmintį, bet kad ir antrasis (tas, kuris kalbina ir taip pokalbį sąmoningai kreipia kuria nors linkme) savo išmintingais kamantinėjimais paskatintų kalbinamąjį pasitempti. Tą Staškevičius puikiai ir daro, jau pirmuoju savo klausimu nepalikdamas jokių abejonių, kad abiejų pašnekovų – ir kalbinamojo, ir kalbinančiojo – laukia rimtas svarstymo darbas.

Staškevičiaus klausimas prasideda globaliu pareiškimu ir baigiasi labai konkrečiu prašymu: „Norėčiau pasikalbėti ir apie fiziką, ir apie gyvenimą. Pradėkime nuo fizikos. Ar, jūsų manymu, egzistuoja laisva valia?“ (p. 10).

Astrofiziko, rašytojo, labdaros organizatoriaus **Alano Lightmano**, į kurį čia kreipiasi Staškevičius, nė trupučiuką nesutrikdo toks platus, o sykiu ir detalus klausimas, į kurį jis atsako taip: „Na, esu materialistas, įsitikinęs, kad kūną ir smegenis sudaro vien tik medžiaga, jos atomai ir molekulės. Nieko daugiau. Taip pat manau, kad atomai ir molekulės laikosi fizikos, chemijos ir biologijos dėsnų, paklūsta priežasties ir pasekmės ryšiui“ (p. 10).

Dar tame pačiame puslapyje Lightmanas aiškina, kad teoriškai „labai didelis kompiuteris galėtų aprėpti elektrinę ir cheminę visų smegenų neuronų būseną, todėl manau, jis galėtų nuspėti tolesnį žmogaus veiksmą“, pavyzdžiui, ar ir kada tas žmogus ims „ištiesti ranką, pabučiuoti moterį ar nuveikti bet ką kita“.

„Tačiau <...> laisvosios valios problema yra susijusi su klausimu, ar mes pajėgūs aprėpti visus mechanizmus ir procesus, vykstančius neuronų ir molekulių lygmenyse“. Ir čia Lightmanas prisipažįsta esąs „linkęs tikėti, kad mes nesame pajėgūs aprėpti viso to vyksmo. Mūsų sąmoningas protas to nepajėgia. Užtat, nors medžiaginės smegenys paklūsta priežastingumui, mes nesuvokiame daugybės dalykų, kurie jose dedasi, ir mūsų sąmonei rodosi, kad laisvai sprendžiame ką panorėję“ (p. 10).

Taigi, nors neva „viskas nulemta“, faktas, kad „nesuvokiame daugybės dalykų“, kurie mūsų smegenyse dedasi, skatina iliuzinį tikėjimą, jog turime laisvą valią. Tą dar kartą pakartoja ir Staškevičius: „visa jau nulemta, tik mums vis tiek atrodo, kad renkamės patys“ (p. 28).

Tačiau Staškevičiaus kalbinamas budistų vienuolis **Bodhi Dhama Zendži** irgi pakartoja dažnai žmogaus laisvą valią teigiančiųjų posakį, kad „Jūs pats esate

likimo kalvis. Jūs tapote tokiu, koks esate, nes dėjote pastangas. Tai jūsų pastangos“ (p. 139). Suprask: jūsų asmenybę suformavo ir jūsų įdėtos pastangos, o ne tik lemtis.

Bet žmogaus laisva valia – ne vienintelė tariama iliuzija, apie kurią kalba Lightmanas. Pačioje pokalbio pradžioje, kai jis sako esąs „materialistas, įsitikinęs, kad kūną ir smegenis sudaro vien tik medžiaga, jos atomai ir molekulės“ ir „nieko daugiau“, jis šneka, tarsi tikėtų, jog žmogų sudaro tik kūnas su smegenimis. O kur dvasia, – klausčiau aš, – jau visai neminint sielos?

Tą patį dar įsakmiau klausčiau ir apie sąmonę – iš kur ji randasi? Pritariu Lightmanui, teigiančiam: „Juk mūsų smegenys – tik materija, todėl kyla klausimas, kaip elektrinių ir cheminių impulsų kaita neuronuose geba sukurti savęs pojūtį ir sąmo-ningumą, kaip visa tai nutinka“ (p. 25).

Bet į šį klausimą Lightmanas irgi neatsako, tai būdinga (ir bendra) visiems materialistams, tikintiems, kad sąmonę ir savęs pojūtį kuria tik „elektrinių ir cheminių impulsų kaita neuronuose“.

Jeigu sąmonė, kaip aš linkęs manyti, vis dėlto kyla ne iš „elektrinių ir cheminių impulsų kaitos neuronuose“, tai kame gi jos versmė? Postūmį ieškoti sąmonės visai kitur nei neuronuose suteikia ne kas kitas kaip pats Staškevičius, teigdamas, kad „niekas neegzistuoja savaime, tik randasi esant priešasčiai. Ir visuomet būtini du dalykai, kad kiekvienas iš jų atsirastų“ (p. 15).

Čia netikėtai prišoka Lightmanas ir taria (bet kartu ir klausia): „Tam būtinas kontempliuotojas? Stebėtojas?“

O Staškevičius iš esmės su juo sutinka, tik truputį jį nugesina:

Taip, bent jau kai kuriais atvejais. Turbūt stebėtojas nėra absoliučiai privalomas, tačiau laikoma, jog niekas negali būti ar nutikti savaime. <...> Todėl nėra pastovaus ir nepriklausomo egzistavimo. (p. 15)

Šiai Staškevičiaus minčiai pritariu (bet su didele išlyga, kad stebėtojas tam, kad pasaulis būtų, yra *absoliučiai privalomas*) ir teigiu, kad tas būtinas stebėtojas, nuo kurio priklauso bet kurio pasaulyje išnyrančio reiškinių atsiradimas ir egzistavimas, yra ne tik už materijos ribų veikianti, bet ir ją, tą materiją, kurianti dvasia, kurią vieni vadina Dievu, kiti Aukščiausiuoju Protu, o treči dar kitaip.

Teiginys, kad egzistuoja tik tai, kas stebi (ir tuo pačiu suvokia), ir tai, kas stebima (ir tuo pačiu suvokiama), ir kad nieko kito pasaulyje nėra, yra idealizmo doktrina, prie kurios netrukus prieisime.

Tuo tarpu grįžkime prie sąmonės, kurią paliečia dar vienas Staškevičiaus pašnekovas – elementariųjų dalelių fizikas **Christophas Schäferis**. Į Staškevičiaus keliamą klausimą „Kuo, jūsų manymu, paprasti buitiniai apsisprendimai skiriasi nuo pasirinkimo pamilti kitą žmogų?“ (p. 46) Schäferis atsako:

Manau, kad mes nenusprendžiame ką nors pamilti. Tai nėra sąmoningas pasirinkimas, o gryna chemija: arba sulimpa, arba ne. Be abejo, paskui tenka apsispręsti tęsiant santykius. Tiesa. Bet pirmiausia suveikia ne smegenų sąmonė, o kažkokia chemija.

Ta šneka apie „sulipimą arba ne“ užsivedė nuo Staškevičiaus ankstesnio pastebėjimo, „kad mokslininkai nesugeba paaiškinti, kodėl guma limpa prie batų pado ar stalo paviršiaus. Pagaminti ją vieni niekai, o suprasti lipnumą – nelengva“ (p. 39).

Į tai Schäferis atsako:

Tiesa, taip ir yra. Lipnumas, klįjavimasis yra itin sudėtingi procesai. Tai, kad neturime teorijos, paaiškinančios, kas yra lipnumas, netrukdo mums pagaminti lipnių daiktų. Tai panašu į alchemiją. Alchemikai vienu metu buvo nemažai pasiekę, nors visai nesuvokė, kuo užsiima ir kaip tai veikia. Kinai taip ir išrado paraką. Taigi, ką nors nuveikti galima ir nesuprantant. Kitas klausimas – kas yra supratimas? (p. 39–40)

Į šį labai svarbų klausimą nei Schäferis, nei Staškevičius nė nebando atsakyti. Tačiau tarp jų išsivysto žaižaruojantis pokalbis, per kurį jiedu mėgina atmesti ar patvirtinti tą ar kitą intriguojantį požiūrį. Pavyzdžiui, Schäferis stebisi:

Mus veikia šitiek dalykų, kad galiausiai grynai sąmoningi sprendimai gimsta itin retai. O gal jų išvis nepasitaiko. (p. 47)

Tada Staškevičius iškart pareiškia:

Sąmoningas sprendimas, jeigu jis pasitaiko, gimsta iš sąmoningos minties, iš kažko dar menkesnio, nors ir sąmoningo. Kas yra mintis? Turbūt kažkokia cheminė, biologinė, o gal fizinė sąveika. Gal jos mechanizmas glūdi elementariųjų dalelių lygmenyje?

Į tai Schäferis, ilgai pagalvojęs ir dar nesugalvojęs atsakymo, reaguoja štai kaip: „Paiškindite geriau, ką turite galvoje.“ O Staškevičius atsako:

Sąmoningi sprendimai labai reti. Bet jeigu jie egzistuoja, jeigu jie bent retsykais įvyksta kai kuriose galvose, tai tokie sprendimai, mano supratimu, gali kilti tik iš sąmoningų minčių. Mintis – tai įvykis, išjudinantis sprendimą, kuris yra jau sudėtingesnis konstruktas.

<...> Ir jeigu sektume konkrečios minties genezę, tai, ko gero, prisikastume iki jonų ar molekulių, o skverbdamiesi dar giliau aptiktume, kad minčiai kilti būtinas tam tikras elementariųjų dalelių išsidėstymas ar būseną. Galbūt autentiška sąmoninga mintis gali kilti tik iš išskirtinės fizinės būsenos? (p. 47)

Tada Schäferis pritariančiai ir sako:

Na taip, smegenų sinapsėse teka elektra. Ta prasme esate teisus – elektronai yra elementariosios dalelės, sukuriančios sudėtingus reiškinius, vadinamus mintimis. Taip, tai tiesa.

<...> Čia galėtų dar kilti klausimas, ar žmogaus veiksmams tėra jo chemijos ir fizikos pasekmės, ar esama ko nors daugiau. Atsakymo nežinau. (p. 48)

Fizikas Schäferis dar priduria:

Gal ateity sukursime sąmoningus prietaisus. Ko tam reikia? Nežinau. Ką reiškia suvokti save?

„Noriu, – ten pat teigia Staškevičius, – jūsų paklausti apie dar vieną teoriją – sąmonės. <...> Kai kurie šiuolaikiniai filosofai mėgina jungti apmąstymus apie sąmonę su kvantine fizika. Ar jums tai įdomu?“

Į tai Schäferis atsako taip:

Mes, dalelių fizikai, aprašome pasaulį vos keletu dalelių. Dažniausiai naudojamės tik dviem ar trimis. Tai visiškai nenatūralu, nes kur tik pažvelgę aptiktume daugybę dalelių. Stiklinę sudaro milijardų milijardai dalelių. Tai, kad suprantate vieną dalelę ir jos santykį su kita dalele, jau šis tas, tačiau sudėję jas visas krūvon aptiksite naujų reiškinių.

Suvokdami pagrindus mes nežinome, kaip veikia sudėtiniai dalykai. Sąmonė, matyt, yra toks reiškinys, susidedantis iš daugybės dalelių, veikiamų daugybės jėgų. O mes tiriamo tik daleles, kurias galime aprašyti matematiškai. Smegenis aprašyti matematiškai būtų labai sunku. Kurdami dirbtinį intelektą galime simuliuoti smegenis, bet ne paaiškinti, kaip jos veikia. (p. 48)

„Taip, – sutinka Staškevičius, – vieni mėgina simuliuoti, kiti – emuliuoti, dar kiti – kurti dirbtinį intelektą nuo nulio“ (p. 49).

Schäferis atsako:

Manau, kad yra skirtumas tarp intelekto ir sąmonės. Kas nors gali būti intelektualus, bet nesąmoningas.

Mašina gali turėti intelektą, bet nesuvokti savęs.

<...> Jau prieš 20–30 metų CERN žaidė su tokiu dirbtiniu intelektu. Parašėme programą, analizuojančią protonų susidūrimų duomenis ir gebančią mokytis, tobulėti. Panašūs dalykai dabar paplitę, bet, man regis, jie tokie tolimi nuo sąmonės, kad neverta painiotis.

Būdamas fizikas pirmiausia klausčiau, kaip sukūręs ką nors sąmoningo aš įrodysiu, kad tai – sąmonės apsireiškimas. Kokie sąmonės kriterijai? Kaip man žinoti, kad jūs sąmoningas? Aš nežinau. Aš galiu žinoti, kad pats esu sąmoningas, bet nesu tikras dėl jūsų.

Čia Staškevičiaus, Lightmano ir Schäferio pokalbį laikinai nutraukiu, pasuksiu atgal ir priminsiu pačioje pokalbio pradžioje Lightmano išsakytą (ir kitų dviejų pašnekovų nepaneigtą) mintį, kad „kūną ir smegenis sudaro vien tik medžiaga, jos atomai ir molekulės. Nieko daugiau.“

Bet ar žmogus, – klausčiau aš, – tikrai yra tik „kūnas ir smegenys“ ir „nieko daugiau“? Ar jį sudaro „tik medžiaga, jos atomai ir molekulės“? Prie to dar pridėkime itin drąsų Schäferio teiginį, kad „mintis sukuria elektronus“, nors ir jis pripažįsta, jog „panašūs dalykai“ yra „tokie tolimi nuo sąmonės, kad neverta painiotis“. O kur

dar Staškevičiaus spėliojimas, kad mintis turbūt yra „kažkokia cheminė, biologinė, o gal fizinė sąveika. Gal jos mechanizmas glūdi elementariųjų dalelių lygmenyje?“

Šitie vyrai nori pagauti ir suprasti tokių dažnai pasitaikančių (net, sakyčiau, visai kasdienių) dalykų kaip mintis, sąmonė, suvokimas, supratimas esmę (tai reiškia, nori suprasti jų prigimtį ir pobūdį) – ir tam jie gilinasi į elektronų ir neuronų veiklą. Be abejo, taip daryti – gerai, bet ar to užtenka, ar jie žiūri ten, kur reikia?

Kadangi mintis, sąmonė, suvokimas, supratimas ir daugelis kitų panašių dalykų priklauso dvasios arba psichologijos sričiai, argi jų esmės (prigimties ar pobūdžio) nereikėtų pirmiausia ieškoti ne chemijoje, biologijoje ir fizikoje, taigi ne elektronų bei neuronų veikloje, bet dvasios moksluose, psichologijoje, lingvistikoje ir su šiais mokslais susijusioje filosofijoje?

Tokį siūlymą galima netiesiogiai įžiūrėti dar vieno Staškevičiaus pašnekovo – fiziko ir poeto **Kęstučio Staliūno** – pasisakymuose. Jį pristatydamas Staškevičius pateikia labai, sakyčiau, platų fizikos supratimą (nors ir baigdamas savo mintį klausutuku): „O fizika – tai mokslas, siekiantis išaiškinti, kaip veikia Visata?“ (p. 54). Atseit, kaip veikia... viskas!

Staliūnui su tuo tik pakeliui:

Na taip, teisingai – kaip veikia Visata, kaip paprasčiau ją aprašyti. Net nebūtinai Visatą, bet įvairius dalykus, pavyzdžiui, kai kurie ekonominiai dėsniai veikia truputį panašiai kaip ir fizikiniai modeliai.

Tai, sakyčiau – suprasti reikalų esmę. Net nebūtinai Visatos, bet ir žmonių, visuomenės, ekonomikos dėsnius. Fizika – kas yra? Fizika šiaip jau buvo filosofija. Visą laiką gamtos filosofija vadindavosi fizika.

<...> Na, galų gale, patys pirmieji fizikai, galima sakyti, kas tokie buvo? Aristoteliai įvairūs ir panašiai. Žodžiu, jie buvo daugiau filosofai. (p. 54)

Apie fizikos reikšmę ir jos santykį su filosofija panašiai Staškevičiaus kalbinamas prabyla **Artūras Jukna**, dar vienas fizikas fundamentalistas:

Fizika, kaip fundamentinis mokslas, išlenda visur. Ar kalbėtume apie istoriją, ar apie dailę, ar apie muziką – visur yra fizika. Norint perteikti muziką, reikia žinoti akustikos dėsnius, norint nupiešti gerą paveikslą – kokios medžiagos su kokiomis sukimba... (p. 72)

Dėl paskutinio Juknos sakinio sutikčiau su Staškevičiaus kritiška pastaba: „Man regis, kad nupieštum nuostabų paveikslą, neprivalu mokėti fizikos.“

Kitaip sakant, manyčiau, jog fizikos mokslo reikia ne tam, kad sukurtum gerą meno darbą, bet retkarčiais tam, kad suprastum ir galėtum paaiškinti, kodėl, pavyzdžiui, vieni meno darbai yra vienokios kokybės (ir kokios?), o kiti – kitokios (vėlgi – kokios?).

Tačiau toli gražu ne visoms prasmingoms diskusijoms apie meną reikia fizikos mokslo; yra daug, pavyzdžiui, muzikologijos klausimų, į kuriuos atsakyti jokia fizika nepadaeda. (Sakysim, kur egzistuoja muzikos kūrinys? Ar gaidose, kuriose jis užrašytas? O jei niekas į gaidas jo neužrašė, tai gal tokio kūrinio dar visai nėra? Tačiau vakar jį išgirdau, be gaidų atliekamą improvizatorių dueto – solistės ir pianisto. Tai reiškia, kad jis yra, bet kur jo vieta? Gal iš tiesų muzikos kūrinys egzistuoja tik jo atlikimo metu? Tai klausimai, kuriuos verta nagrinėti kiekvienam muziką mylinčiam ir filosofiskai nusiteikusiam šviesuoliui).

Vis dėlto gerai Jukna sako, kad „fizika leidžia suprasti reiškinių priežastis“ (p. 73). Tą suprasti, žinoma, leidžia ne kiekvienas fizikos skyrius ir ne kiekvieno reiškinių ne kiekvieną priežastį. Tačiau, kaip teigia Jukna, „tai yra filosofija“ ir „kiekvienas mokslas turi“ jam būdingą problematiką atitinkančią filosofijos dalį. Pavyzdžiui, menų problematiką tiria estetika, fizikos – fizikos filosofija, kitų mokslų – mokslo filosofija, dvasios ir psichikos mokslų – psichikos filosofija arba psichologijos filosofija (angliškai ji mieliau vadinama *philosophy of mind*; deja, šis disciplinos pavadinimas sunkiai išverčiamas į lietuvių kalbą) ir t. t.

Dėl vieno kito Juknos teiginio (p. 75–76) norėčiau pasiginčyti. Kai jis sako: „Esu linkęs manyti, kad niekas gyvenime nevyksta be priežasties“, tai galiu tik sutikti. Bet po to jis teigia štai ką: „visa, kas šiandien vyksta, yra nulemta prieš tai nutikusių įvykių“. Taip, bet vienas iš tų „prieš tai nutikusių įvykių“ gali būti, – manyčiau aš, – mano staigus sprendimas daryti taip, o ne kitaip. Tai yra mano sukeltas ir autorizuotas įvykis. Visa kita, ko aš nepasirinkau, tegul ir būna „nulemta prieš tai nutikusių įvykių“.

Toliau Jukna aiškina, kad „į daugelį mus supančių reiškinių nekreipiame dėmesio“. Bet taip dažniausiai yra dėl to, kad (1) tie reiškiniai nėra nemalonūs ir (2) ne mes esame jų priežastis. Jukna tęsia: „Manome, kad taip turi būti.“ Manome taip ar nemanome, – svarbu, kad taip yra, ir ne mes pasirinkome, kad taip būtų. Bet pasakui eina du jo teiginiai, kurie, mano manymu, nei šis, nei tas: „Nesigiliname į tai, kad išaušo rytas.“ O juk nesigiliname dėl to, kad ryto aušra – ne mūsų darbas, nei blogas, nei geras, mes nieko nedarėme ir net negalėjome padaryti, kad ryto aušrą arba sulėtintume, arba pagreitintume, arba išvis sustabdytume.

Galop, sako Jukna, „mes nesame savo poelgių kūrėjai, tik vykdome tam tikrų ankstesnių įvykių sukurtą programą“. Bet jei ne mes kuriame savo poelgius, tai kuria prasme šie poelgiai dar *mūsų*? O jei jokia prasme, tai kieno iš tikrųjų tie poelgiai yra, kas mūsų vardu tuos poelgius kuria ir valdo, ir kokių jėgų mes esame robotai? Ar žemiškų (jei taip, tai kokių?), o gal dieviškų? Ar neduok Dieve – šėtoniškų? Be to, ar „tam tikri ankstesni įvykiai“ gali „sukurti programą“? Ar kompiuterines programas tikrai kuria kažkokie *įvykiai*? Ir jei taip, tai kaip jie tą padaro?

Neužmirškime, jog XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pirmoje pusėje tarp kelių kitų dominuojančių filosofijos kryptių gyvavo toks loginis pozityvizmas, kuris skelbė, kad visus gamtos mokslus (pirmiausia chemiją ir biologiją, bet ir astronomiją, psichologiją bei kai kuriuos kitus mokslus, kurie nagrinėja svarbius dvasinius dalykus, visų pirma kultūrą) galima „redukuoti“ (suvesti) į fiziką.

Bet dabar beveik visuotinai įsitikinta, kad ši viltis nepasiteisino. Tarp mokslų yra visokių panašumų, yra ir hierarchinių santykių, bet vieno pamatinio ir svarbiausio „mokslų mokslo“ nėra (nors mokslų istorijoje būta kelių, bet tik laikinai sėkmingi kandidatai į šį vaidmenį: filosofija, teologija, matematika, fizika, lingvistika (XX amžiaus analitinėje filosofijoje).

Filosofas Nelsonas Goodmanas panašiai klausia: „Kaip imtumėtės Constablė'o ar Jameso Joyce'o pasaulėvaizdį redukuoti į fiziką?“ Juk galima sakyti, kad beveik kiekvienas įdomesnis dailininkas ar rašytojas tam tikra prasme kuria savo pasaulį, kurį realizuoja savo menu ir kurio turinio neįmanoma perteikti fizikos sąvokomis bei teiginiais.

Šiuo atžvilgiu filosofai ir filosofuojantys mokslininkai nagrinėja štai kokius klausimus. Ar yra Visatoje kokia nors viena privilegijuota, pagrindiniausia ir fundamentaliausia sąvoka ar daiktų rūšis? Jei taip, tai kokia ji? O jei tokios nėra, tai kaip tos Visatoje esančios ir, taip reikia manyti, kelios skirtingos sąvokos ar daiktų rūšys viena su kita santykiauja? Ar gali įvairūs gamtos mokslai (pavyzdžiui, fizika, astronomija, chemija, biologija) būti suvienijami vienoje, viską apimančioje teorijoje? Ir ar gali to paties mokslo skirtingos teorijos (pavyzdžiui, bendroji reliatyvumo teorija ir kvantų teorija fizikoje ar konkuruojančios evoliucijos teorijos biologijoje) būti suvienijamos?

Vis dėlto fizikos kaip pamatinės mokslo šakos idėja vienaip ar kitaip suskamba daugelyje knygos „Pasaulis jų akimis“ pasisakymų. Visų pirma taip yra tuose mano jau aptartuose teiginiuose, kuriuos išsakė **Ignas Staškevičius**, **Alanas Lightmanas**, **Christophas Schäferis**, **Kęstutis Staliūnas** ir **Artūras Jukna**. Kituose pokalbiuose apie fiziką arba visai neužsimenama, arba užsimenama rečiau ir ne tiesmukai, o daugiau dėmesio skiriant kitoms knygoje užgriebtomis temoms, kurias dabar norėčiau trumpai apibūdinti.

DVASIOS ŽINOVAI

Deja, o gal laimei, „trumpai“ nepavyks pakalbėti apie tibetietiško budizmo filosofą **Džampą Tinlėjų**, kuris kompaktiškai, išsamiai ir suprantamai išdėsto budizmo esmę (p. 90–104). Tai vienas iš man asmeniškai įdomiausių pokalbininkų. Anot jo, „budizmas yra metamokslas, gyvenimo būdas. Šią filosofiją lengva pritaikyti

pasaulietiškoje kasdienybėje.“ Tada jis glaustai paaiškina, kuo budizmas skiriasi nuo kitų religijų.

Dauguma religijų remiasi Dievo-kūrėjo doktrina. Jų išpažinėjai tiki, kad melsdamiesi, lankydamiesi šventyklose, atlikdami ritualus jie pamalonins Dievą ir pelnys dangaus malonę. Ir atvirkščiai – papiktinę Dievą, keliaus pragaran. Tokiame tikėjime nėra gilios filosofijos, žmonės skatinami ne mąstyti, o klausyti nurodymų, laikytis tradicijų.

Budizmas neturi Dievo-kūrėjo, jis teigia, kad vien melstis šventykloje nepakanka. Siekdamas pelnyti laimę, turi pats susikurti jos priežastis. Jei nenori kentėti, turi pats pašalinti kančios priežastis. Dievas tavo problemų neišspręs.

Kita vertus, budizmas neneigia Dievo egzistavimo. Teigiama, Dievas yra tam, kad nušviestų kelią, bet žengti tuo keliu turime patys. Dievas čia labiau mokytojas. (p. 90)

Tinlėjus net vadina jį „profesoriumi“ ir tęsia:

Garbinti profesorių nėra blogai, bet to nepakanka, reikia mokytis, semtis jo žinių ir taikyti jas praktikoje. (p. 90)

Toliau Tinlėjus dėsto kitas budistų tikėjimo tiesas. Tarp jų – „savitarpiškai priklausomo kūrimosi teorija, paaiškinanti mūsų būties evoliuciją“; karmos dėsnis, „pagrindžiantis kančios ir laimės apraiškas“; „Keturiolikos kilniosios tiesos, atskleidžiančios kelius į tikrąją laimę“; „Aukščiausias budizmo filosofijos lygmuo – mokymas apie tuštumą, iš kurio paaiškėja, kad neįmanoma jokia nepriklausoma, savaiminė egzistencija, visi reiškiniai prasideda ir baigiasi tuštumoje.“

Ir meditacija. Anot Tinlėjaus:

<...> budizmas moko meditacijos ne tam, kad laikinai nurimtum, susikauptum ar kad geriau atliktum kokį darbą. Jos tikslas kitoks.

Meditacija kyla iš filosofijos. Visos religinės tradicijos šiuo požiūriu yra panašios. Jei tikram dvasios puoselėjimo žinovui užduotumėte klausimą: „Kokia yra religijos esmė?“ – jis, nesvarbu, ar būdamas krikščionis, ar musulmonas, ar budistas, atsakytų taip pat: „Proto tyrumas.“ <...>

Tyras protas yra sveikas. Mūsų proto tamsumos yra tarsi negalavimai. Taigi, apvalius protą iki tyrumo, jis pasveiksta. Budizmas tokį lygmenį vadina nirvana. Nirvana yra proto, kuris visiškai apšvalė nuo tamsumų, būseną, Toks protas yra tobulai tyras ir sveikas.

Tai yra aukščiausia laimės forma. (p. 93)

Nuo savęs pridursiu, jog krikščionių tikėjime budistų „proto tyrumą“ daugiau atitinka „pašvenčiamoji malonė“. Pagrindinis jų skirtumas tas, kad proto tyrumą pasiekti galime didelėmis savo pačių pastangomis, o pašvenčiamoji malonė mums

ateina iš Dievo – ne dėl kokių nors mūsų užsidirbtų nuopelnų, o kaip Dievo mums neužtarnautai suteikta dovana, padedanti išsikaupti iš nuodėmių ir tapti šventais.

Dar norėčiau atkreipti dėmesį į tai, ką teigia Tinlėjus:

<...> esama daugybės priešasčių tikėti pomirtiniu gyvenimu. Net mokslininkai atrado medžiagos tvėrmės dėsnį. Suskaldžius ką nors į smulkias daleles, daiktas tampa nematomas, tačiau jo dalelių visuma nesunyksta. Kiekviena dalelė išlieka, jos neįmanoma sunaikinti. Galima pakeisti dalelės formą, būseną, tačiau neįmanoma nutraukti jos egzistencijos. Tai vadinama masės ir energijos tvėrmės dėsniais.

Mokslas linksta sutarti, kad Visata neturi pradžios. Ji tęsiasi nuolatos, be pradžios ir be pabaigos. Didysis sproginimas tik suteikė dalelės formą, sukurdamas naują Visatą. Buda <...> išdėstė, kad neįmanoma nei sukurti medžiagos, nei jos sunaikinti. Ji visada tęsiasi. Taip pat yra su mūsų sąmone. Neįmanoma naujai sukurti sąmonės, ji tęsiasi iš ankstesnės, o toji – iš dar ankstesnės. Nėra jokios pradžios. Teigti, kad sąmonė turi pradžią, būtų loginis prieštaravimas, nes viskas turi priežastį, o anuo atveju pirmasis momentas rastųsi be jokios priežasties.

Taip pat logiška, kad mirties akimirka mūsų sąmonė nenutrūksta. Nėra jokios priežasties, kad ji nustotų tęstis. Mirtis yra priežastis, dėl kurios protas atsiskiria nuo kūno, tačiau ji negali nutraukti sąmonės tęstinumo. Taip pat ji nenutraukia medžiagos egzistencijos tąšos. Net atominė bomba nesunaikina medžiagos dalelių, nenutraukia jų tęstinumo. Budizmo logika teigia, kad po mirties nesibaigia nei medžiaga, nei sąmonė. Tam nėra jokios priežasties. Tai stipri logika. (p. 95)

Paskui Džampas Tinlėjus aiškina budizmo supratimą apie sąmonės formas ir apie „du laimingo gyvenimo ramsčius – mielaširdystę ir išmintį“.

Savo dėstymą, kurio čia pateikėme tik vieną kitą detalesnę ištrauką, Tinlėjus baigia keliomis mintimis apie protą:

Inžinerija tik atkartoja proto veiklą, ji negali pakeisti ar sukurti tikro proto.

<...> Matote, protas nėra medžiagiškas. Dabartinis protas kyla iš ankstesniojo. Tai tąša. Neturint ankstesnio tąšos fragmento, neįmanoma sukurti naujo.

<...> Neįmanoma sukurti naujos medžiagos iš nieko. Lygiai taip ir protas gali kilti tik iš proto. <...> Protas turi beribį potencialą, nes yra nesubstancialus. Jis neišsisems kaip kokia nafta. Dėl jo nėra ko kariauti, niekas nepagrobs jūsų proto. Tuo potencialu verta pasinaudoti kuriant visuotinę gerovę. (p. 104)

Tiek iš budizmą apibūdinančių Džampo Tinlėjaus minčių, kurių logika neabejotina, tačiau pats jų turinys, nors skamba maloniai, bet dažnai atrodo nepagrįstas ir tvirtinamas aprioriškai be argumentų.

Budizmą, kurį Staškevičius akivaizdžiai vertina ir mėgsta, aptaria dar du jo pokalbininkai – trumpai ir be „jokių paaiškinimų“ dzeno meistras Bodhi Dhama Zendži ir tibetologas, vertėjas, menotyrininkas ir rašytojas, tantros mokytojas

Glennas H. Mullinas. Šio Staškevičius ir klausia: „Kaip jūs pats apibrėžtumėte protą?“ Jis labai aiškiai, įdomiai ir turiningai atsako:

Pagal tantrinę sampratą jūsų gyvenime esmingai egzistuoja tik vienas asmuo – jūs pats. Ir jūs turite du dalykus: pojūtį, kad kažką suvokiate, ir pojūtį, jog kažkas yra suvokiama. Tas pojūtis, jog ką nors suvokiate, ir yra jūsų protas.

Kitas pojūtis – kad kažkas yra suvokiama, tai – pasaulis. Turite žmoną, vaikų – tai jūsų pasaulio dalis. (p. 110)

Staškevičius paklausia: „Taigi protas yra pojūtis?“

Mullinas atsako:

Protas yra tai, kas suvokia. Budizmas pateikia tokį proto apibrėžimą – „švytintis suvokimas“.

Mullino pasiūlytas proto apibrėžimas artimas airių filosofo George'o Berkeley'io tezei, kad būti – tai yra suvokti (tą daro protas) arba būti suvoktam (tai pasaulio, visų dalykų už proto, taigi neprotingų, paskirtis).

Staškevičius klausia: „Koks yra šitaip apibrėžto proto santykis su kūnu?“

Mullinas atsako:

Tantroje visas fizinis pasaulis yra jūsų kūno tąsa. Tai, ką regite, veikia jūsų kūniškumą, sukelia neurologinius, cheminius pokyčius. Kai pamatote liūtą, tai nėra šiaip išorinis liūtas, einąs pro šalį, tai yra cheminių pokyčių jūsų kūne šaltinis. Jis taip pat sukelia jūsų proto būsenos pokytį.

DVASIA IR KŪNAS

Pačioje pokalbio su Staškevičiumi pradžioje Mullinas sako:

Tyrinėjant Aziją, mane visuomet labiau domino dvasinė pusė, ne istorija, ekonomika ar pasaulietiškieji menai. Nuo paauglystės pamilau dvasinę Azijos kultūrą, <...>. Senelis iš motinos pusės buvo britų aristokratas ir visada jautė sentimentus Indijos dvasingumui.

Britams patiko indiška visur esančio dieviškumo koncepcija: visur regėti dievo veidą. <...> Tai labai skyrėsi nuo trijų semitiškųjų religijų: judaizmo, krikščionybės ir islamo, teigiančių, kad Abraomo palikuonims priklauso išskirtinė teisė į tiesą. Britus labai žavėjo tokia samprata, kad tiesa yra visur, kad kiekvienas kelias veda tiesos ir dievo link. (p. 108)

Toliau Mullinas teigia:

Budizmo centruose mokau tantrinių meditacijų. Manau, kad tantra puikiai dera su Freudu ir Jungo idėjomis. Galime juos mėgti arba nemėgti, bet turime pripažinti, kad

jiedu paklojo pamatus šiuolaikinių Vakarų kultūriniam kodui. Nė vienas vakarietis mąstydamas neišvengia froidizmą. (p. 109)

Čia Mullinas gerokai perdeda: Freudas ir Jungas paklojo pamatus geriausiai atveju tik nedidelei daliai Vakarų kultūrinio kodo, o daugybė ne taip plačiai išsilavinusių vakariečių, mąstančių apie fiziką, astronomiją ir begalę kitų dalykų, manau, išvengia froidizmą be jokio sunkumo.

Arčiau tiesos gali būti Mullino teiginys:

Nelaimei, tiek Freudas, tiek Jungas pernelyg pasidavė pramoninės revoliucijos į mokslą atneštai srovei šalintis visko, kas neapčiuopiama, neišmatuojama, minkšta. Tuomet tų dalykų tyrinėjimai buvo prilyginami pseudomoksliui. Jie abu patyrė prievartą atskirti subjektą nuo objekto. Tas priverstinis sekuliarizmas... Materialusis pasaulis atidalijamas nuo dvasinio, kūnas – nuo proto...

Daugelis dėl to kaltina Descartes'ą, nors iš tikro Descartes'o laikais valstybė tiesiog kariavo su Bažnyčia, kol pagaliau susitarė, kad vyriausybė pasirūpins kūnais, o Bažnyčia – sielomis. Taip Vakaruose kūnas ir protas liko atidalyti į beveik visiškai nesusietas esybes, tarytum tai būtų nutolę kalnai ar skirtingos salos.

Tik prieš dvidešimt penkerius metus mokslininkai ėmė linkti labiau susieti kūno funkcijas su proto veikla. (p. 110)

Ir kaip tik čia Staškevičius paklausia Mullino: „Kaip jūs pats apibrėžtumėte protą?“ Jo atsakymas apie protą kaip pojūtį, kurį jau išdėsčiau ir komentavau.

Tik norėčiau atkreipti dėmesį į tai, ką Mullinas sako apie Descartes'ą. Nors tiesa, kad tais laikais valstybė dėl valdžios ir įtakos kovojo su Bažnyčia, svarbiau yra tai, kad Descartes'as įvedė ir pagrindė skirtumą tarp dvasios, proto, sielos, sąmonės, iš vienos pusės, ir kūno, fizinio pasaulio, materijos, medžiagos, iš kitos.

Tuo jis keliems šimtmečiams Vakarų sąmonėje įdiegė filosofinį dualizmą, kuris daugiau ar mažiau stipriai joje gyvavo iki maždaug XX amžiaus vidurio ir dar šandien nėra visiškai išnykęs. Su tuo dualizmu susijusios penkios skirtingos tezės:

1. Dvasia ir kūnas laikyti fundamentaliomis, lygiavertėmis žmogų sudarančiomis esybėmis, kurios viena kitą veikia ir kažkaip viena su kita santykiauja. Tai yra grynasis metafizinis dualizmas, kuriam šiandien mažai kas atstovauja, nors ir nėra jis dingęs visiškai.

2. Nors abi esybės, dvasia ir kūnas, pripažintos egzistuojančiomis, tačiau tik viena iš jų fundamentali, o kita – išvestinė. Šiomis dienomis vyrauja nuosaikiai materialistinis požiūris, kad fundamentali esybė yra kūnas, iš kurio dvasia tik išvedama (arba į kurį dvasia tik suvedama). Šiam požiūriui iš Staškevičiaus kalbintųjų atstovauja fizikai Lightmanas, Schäferis, Staliūnas, Jukna ir gal dar keli kiti mąstytojai.

3. Šis požiūris tas pats kaip antrasis, tik dvasia ir kūnas susikeičia vietomis: fundamentalioji esybė yra dvasia, o išvestinė – kūnas. Kūną sudaro tam tikri ir tam tikra tvarka sudėti dvasios elementai. Šiam požiūriui (tai viena iš dviejų idealizmo rūšių, būtent nuosaikioji) iš Staškevičiaus kalbintųjų turbūt atstovauja Tinlėjus, Mullinas, Zendži, Lešemas, Lahayne'as ir gal dar pora kitų (jam pritariu ir aš).

4. Iš dviejų dualizmo sandų (dvasia ir kūnas) realiai egzistuoja tik vienas, antras yra nerealus, iliuzinis, nereikalingas. Kai sakoma, kad realiai egzistuoja tik dvasia, tai tuo reiškiamas kraštutinis idealizmas (antroji iš dviejų idealizmo rūšių).

5. Šis požiūris tas pats kaip ir ketvirtas, tik realiai egzistuojančiu laikomas kūnas, o dvasia yra mitinė (ne mistinė), nereali, iliuzinė, nereikalinga. Tai kraštutinis, eliminatyvusis materializmas (nes visiškai eliminuoja dvasią).

Pirmosios tezės šalininkai, kurie nenorėjo, kad dvasia ir kūnas liktų, kaip sako Mullinas, „atidalyti į beveik visiškai nesusietas esybes, tarytum tai būtų nutolę kalnai ar skirtingos salos“, desperatiškai ieškojo būdo suprasti, kaip jie, dvasia ir kūnas, galėtų tarpusavyje sąveikauti ir vienas kitą paveikti. Jie galų gale priėjo prie išvados, kad reikia rinktis tarp kitų keturių tezių, nes pirmoji – grynasis dualizmas – beveik visiems akivaizdžiai nepriimtina.

Vienintelis iš Staškevičiaus kalbintųjų mąstytojų į grynąjį dualizmą, bet ir tai ne vienprasmiškai, linksta endobiogeninės medicinos gydytojas, iranietis **Kamyaras Hedayatas**.

Nors iš karto gali atrodyti, kad jis – materialistas. Jau savo pasisakymo pradžioje jis teigia:

<...> viskas turi materialų būvį. Net mintis arba emocija. Ir tas materialusis būvis... Jis susijęs su virpesių dažniais. Daugelis senųjų kultūrų juos pažino. Rytuose atsirado čakrų, meridianų, o mūsų civilizacijoje – gyvybės upių sąvokos. Kai kurie dalykai virpa tokiu aukštu dažniu, kad jo neaptinka šiuolaikiniai prietaisai. Taigi, kiekvienas daiktas turi materialų būvį, veikiantį kitus būvius. Vienų dalykų virpesiai patenka į kitus virpesių laukus ir taip sąveikauja. (p. 337)

Staškevičiui paklausus: „Turite galvoje fiziškai sąveikauja? Masė virsta energija...“

Hedayatas tikslina:

Na, masei būdinga ne tik energija, bet virpesių dažnis.

Žmogus yra daugialypė, įvairiasluoksni būtybė. Jai būdingas ne tik kūniškumas – niutoninius ir kvantinius, – bet ir cheminę prigimtį, paklūstanti chemijos dėsniams. Taip pat žmogus turi gyvybės ypatumų, aprašomų biologijos mokslo. Be to, jis spinduliuoja elektromagnetines bangas pagal elektrodinamikos principus: taip užrašomos elektrokardiogramos, elektroencefalogramos ir branduolinio magnetinio rezonanso tyrimų nuotraukos. (p. 337)

Ir kai Staškevičius pareiškia, kad „tie prietaisai tiesiog fiksuoja fizikos reiškinių atspindžius“, Hedayatas prieštarauja ir atsako:

Čia veikia ne vien grynoji fizika. <...> Kuo organizmas sudėtingesnis, tuo svarbesnis jo biologinis pradas ir fiziologiniai veiksniai. Jūs arba aš nepaklūstame tokioms taisyklėms, kokios galioja pelėsiams. <...> Mumyse išsivysto nauja kokybė, ji aptinkama dėl to, kad fiziniai ir cheminiai komponentai patys siekia persitvarkyti. Būtent toks savarankiškas jų persitvarkymas sukuria biologinį organizmą. (p. 337)

Hedayatas išveda, kad „kiekviena ląstelė, – o jų yra „trilijonai“, – yra sąmoninga ir turi tam tikrą intelektą. Ji suvokia tiek savo vidaus būseną, tiek išorės reikalus“ (p. 338) Jau anksčiau jis buvo sakęs, kad „visi biologiniai organizmai turi intelektą ir sąmonę, jei apibūdiname sąmonę kaip būtybės gebėjimą suvokti savo vidinę būseną, kintant išorės aplinkai“.

Taigi dabar atrodo, kad Hedayatas yra tikras dualistas. Jam, viena vertus, „kiekvienas daiktas turi materialų būvį, veikiantį kitus būvius“, antra vertus, „kiekviena ląstelė yra sąmoninga ir turi tam tikrą intelektą“, o kadangi tai, kas galioja ląstelėms, galioja ir iš jų sudarytiems organizmams, gauname išvadą, jog ir šie – visi – turi intelektą ir sąmonę. Tai nematerialūs dalykai.

Vadinasi, Hedayatas ne tik tikras dualistas, bet ir panpsichikas, t. y. toks mąstytojas, kuris tiki, kad visi daiktai ir visi biologiniai organizmai turi sąmonę ir intelektą. Tik čia kyla vienas keblumas. 337 puslapyje jis teigia, kad „viskas turi materialų būvį. Net mintis arba emocija.“ Ir dar tame pačiame puslapyje tą pakartojęs, kad „kiekvienas daiktas turi materialų būvį, veikiantį kitus būvius“, jis kitame puslapyje nuo to teiginio lyg ir atsitraukia: „Kiek žinoma, nėra aptiktas materialus minties pagrindas.“ Ar tai ne prieštaravimas sau pačiam? Kuo gi skiriasi materialus minties *būvis* nuo materialaus minties *pagrindo*?

Gal Hedayatas norėjo pasakyti, kad minties materialus būvis yra minties prigimtis arba esmė, o minties pagrindas – tai, kuo ta prigimtis remiasi, nuo ko ji priklauso? Taip gali būti. Visa bėda ta, kad jis būtent to šviesiai tiesiai ir nepasako. Jis po savo teiginio, – su kuriuo, beje, visiškai sutinku, – kad „nėra aptiktas materialus minties pagrindas“, dėsto štai ką:

Griežti materialistai ar redukcionistai sakytų, kad stebi neurologinę veiklą, siejamą su mąstymu. Jie eksperimentuoja su funkciniais magnetinio rezonanso skeneriais, lyg ir fiksuojančiais mąstymo požymius. Arba atvėrę kaukolę stimuliuoja smegenų centrus taip neva sukeldami mintis. Jie šitaip įrodinėja, kad sąmonės pradas [šalia *būvio* ir *pagrindo* dar atsirado *pradas!* – M. D.] yra materialus, kad ji kyla vien tik iš nervinės veiklos. (p. 338)

Šita citata apie tai, ką „griežti materialistai ar redukcionistai sakytų“ ir ką jie „įrodinėja“ (ogi tai, kad „sąmonės pradas yra materialus“), atspindi nuomonę,

kuriai Hedayatas nepritaria (o nepritaria dėl to, kad jis sąmonės klausimu yra ne materialistas, bet dualistas), nes tuoj po to jis materialistams reiškia tokį priekaištą:

Tačiau kaip tuomet jūs galite girdėti dainą, skambančią galvoje? Juk jokie fiziniai dirgikliai, jokios garso bangos tuo metu nepasiekia jūsų ausų. Kodėl jūs užmerktomis akimis sapnuojate, pasinerdami į spalvingus vaizdus, garsus ir judesius? Man tai sako, kad tam tikras mąstymo, emocijų, proto lygmuo nepriklauso nuo įprastos materijos. Jeigu žmogui sustoja širdis, per smegenis nebeteka kraujas, tačiau yra atvejų, kai atgaivinti ligoniai tiksliai prisimena kiekvieną juos reanimavusį asmenį: kur jis stovėjo, kaip elgėsi. (p. 338)

Staškevičiui pridūrus: „Nors jų akys tuomet buvo užmerktos?“

Hedayatas patvirtina:

Taip. Ir kraujas buvo nustojęs tekėti per smegenis.

Todėl yra prielaidų manyti, kad egzistuoja sąmonės lygmenys, nepriklausantys tik nuo smegenų veiklos. (p. 339)

Tuo išreiškiamas dualistinis požiūris: yra nematerialus dvasinis arba psichinis lygmuo, kuriam priklauso sąmonė, mąstymas, protas, emocijos; yra materialus lygmuo, kuriam priklauso kūnas, smegenys, kiti organai bei jų veikla.

Tarp šių lygmenų „egzistuoja abipusė sąveika: psichika veikia somatiką, o kūnas turi įtakos psichikos pajėgumui“.

Hedayatas duoda tokius abipusės sąveikos pavyzdžius:

Kai jus užpuola tigras arba lokys kyla grėsmė organizmo egzistencijai, ir jis sureaguoja atitinkamai: išsiskiria kortizolis, susitraukia kraujagyslės... Tačiau dauguma žmonių patiria panašų stresą visai ne dėl grėsmės gyvybei. Juos varžo įsitikinimai, kaip privalo klostytis reikalai. Vos tik kas nors pakrypsta ne taip, kaip norėtusi, sukyla emocijos. (p. 339)

Įsitikinimai tikrai nėra materialūs dalykai, o vis tiek jie gali sukelti materialų stresą, pasireiškiantį fiziologinėmis reakcijomis.

Beje, ne apie tigrą ar lokį, o apie liūtą ir jo poveikį proto būsenai panašiai 111 puslapyje buvo užsiminęs ir Glennas Mullinas.

O apie Kamyarą Hedayatą Staškevičius užsimena ir kitame kontekste. Kalbindamas reanimatologę **Gabiją Laubner**, Staškevičius atskleidžia štai ką: „Man gydytojas Kamyaras Hedayatas sakė, kad sąmonė yra pasklidusi visame kūne. Ar sutiktumėte su tokiu vertinimu?“

Beje, tai dar vienas patvirtinimas, kad Hedayatas simpatiška žiūri į panpsi-chizmo doktriną, pagal kurią psichika plačiai paplitusi netgi per visą Visatą. Ši doktrina paskutiniaisiais dešimtmečiais tapo madinga ir analitinėje filosofijoje.

Gabija Laubner pirmiausia patikslina Staškevičiaus klausimą, tada atsako:

<...> mes nesame mūsų kūnai, o mes turime kūnus. Tam, kad vaikščiotume ant šitos žemės, mums reikia kažkokio įsikūnijimo. Tai kūnas yra pagalba mums čia būti. Nes protas gali egzistuoti ir be kūno. (p. 439)

Šis Gabijos Laubner pareiškimas iškart sulaukia Staškevičiaus abejojančios reakcijos, bet prieš tai dar norėčiau atkreipti dėmesį į jų pokalbio šia tema pradžią. Staškevičius klausia: „Įdomu išgirsti, ar jums teko susidurti su pacientais, grįžusiais iš klinikinės mirties?“

„Tokių atvejų yra. Jie, na, yra kasdienybė, sėkmingo gaivinimo rezultatas“, – sako Gabija Laubner.

Staškevičius nustebęs teiraujasi: „Jums – kasdienybė?“

Gabija Laubner atsako: „Jeigu gaiviname, tai kalbame apie klinikinę mirtį mediciniškai. Jeigu mes pacientą sėkmingai atgaiviname, galima sakyti, kad jisai sugrįžo.“

„Kaip tai atrodo?“ – toliau klausia Staškevičius.

Gabija Laubner atsako:

Aš matau tiktai vieną pusę. Tik savo pusę. Reiškia, aš matau paciento kūną, aš nematau jo proto, nematau sielos. Nežinau, ką veikia protas ir siela, jei taip juos vadiname. Matau kūną, matau monitorių, širdį, širdies veiklą, kvėpavimą. Ir kai jisai pradeda kvėpuoti, širdis pradeda plakti – tai jisai sugrįžo. Bet tai yra tik kūnas. O žmogus nėra tiktai kūnas. Ar jo protas grįžo, aš negaliu pasakyti. Kai jisai atsimerks, kai pradės kalbėti, tada galėsiu įvertinti. Bet nesu nė su vienu pacientu apie tai kalbėjusi dėl tokios priežasties, kad jie neatsimena ir neturi ką papasakoti. (p. 438)

Tada Staškevičius ją dar paspaudžia taip: „Jūs, paprastai kalbant, kažkuriuo momentu matote mirusį kūną ir jį atgaivinate?“

„Aha. Na taip, aš nematau proto. Žmogus yra kūnas ir protas, ar ne?“

„Taip, taip, bet kūną atgaivinti – vis tiek nuostabu!“ – Staškevičius pastebi.

„Na, aš atgaivinu jo „namą“, taip. Žmogaus „namą“, nes kūnas yra namas.“

Nevisiškai įtikintas Staškevičius toliau dėsto: „Na, dėl to yra visokių nuomonių, bet gerai, kūnas yra namas. O kas tame name – jau yra ne jūsų sritis? Jūs matote tik savo dalį.“

Nepasiduoda ir Gabija Laubner: „Jeigu šnekame apie reanimatologiją, tai taip, mes gaiviname žmogaus kūną.“

Čia grįžkime prie gydytojo Kamyaro Hedayato, kurio mintis diskutuojant Gabija Laubner ištaria savo tezę, kad „protas gali egzistuoti ir be kūno“. Štai šioje vietoje Staškevičius visai natūraliai Gabijos Laubner ir paklausia: „Na, bet ar jūs galite pateikti tokios egzistencijos pavyzdžių?“

Ji atsako: „Aš asmeniškai – ne, bet man gana artima budistinė filosofija. Mano šeimoje yra žmonių, kuriems ji artima. Tik man asmeniškai dar toli iki jos, bet aš įsivaizduoju, kad taip gali būti.“

Staškevičius Gabijos Laubner nepaleidžia ir racionaliai jos klausia toliau: „Na taip, budistinę filosofiją galima ilgai nagrinėti, tiesa. Bet praktiškai ar esate susidūrusi, kaip protas egzistuoja be kūno?“

Tai geras klausimas, į kurį Gabija Laubner atsako kitu geru klausimu: „Tai neapčiuopiama, aišku. Tačiau nejaugi būtina reikia viską apčiuopti?“

Bet dabar Staškevičius kerta stiprų, o kai kas sakytų lemiamą, smūgi:

„Ne, gink Dieve, nebūtinai. Bet tuomet lieka abejonė, ar taip išties yra.“

Ką į tai Gabija Laubner?

„Tai turbūt priklauso nuo to, kiek žmogus susipažinęs su ta budistine filosofija, kiek praktikuoja“, – pradeda ji savo atsakymą, sakyčiau, silpnokai. Protas arba gali egzistuoti be kūno, arba negali, ir čia visai nesvarbu ir net nelabai į temą, kiek koks nors žmogus susipažinęs ar nesusipažinęs su budizmo filosofija ir tuo labiau, kiek jis ją praktikuoja.

Bet gal Gabijos Laubner mintis buvo ta, kad yra galimybė, jog budistinė filosofija gali paaiškinti, kaip protas egzistuoja be kūno, tik ji pati nėra pakankamai gerai su ta filosofija susipažinusi, kad tą paaiškinimą išdėstytų.

Tuo atveju Gabijai Laubner nėra ko prikišti, o jos atsakymo antroji dalis („O kitiems reikia kažko materialaus, apčiuopiama, kad pasakytų: „Štai čia esu.“) irgi pagrįsta. Norėčiau tik pridurti, kad tezę, jog protas gali egzistuoti be kūno, kelia ne vien budizmas, bet visa filosofinė tradicija, kilusi iš moderniosios filosofijos tėvo Descartes'o (1596–1650). Pasak jo ir kai kurių kitų vėlesnių filosofų, žmogus yra dvasia, protas, maštantis daiktas, turintis kūną („įkūnyta dvasia“).

Bet jau ir krikščionių bei žydų tradicijose prieš Descartes'ą buvo pripažįstamas dvasinių bekūnių būtybių (angelų) egzistavimas. Ir turbūt beveik visų amžių literatūroje esama pavyzdžių, kuriuose žaidžiama su mintimi, kad žmogus įgyja kitą kūną (Kafkos novelėje „Metamorfozė“ Gregoras Zamza atsibudęs iš miego nustėra išvydęs, kad jo kūnas – bjauraus vabalo pavidalo) arba tam tikrą kūną turintis žmogus ima visai neįprastai pagal savo psichiką elgtis.

Tuose scenarijuose arba psichika lieka ta pati, bet radikaliai keičiasi kūnas, arba radikaliai keičiasi psichika, bet kūnas lieka tas pats. Jeigu būtų prikišama, kad tokie scenarijai – filosofinė fantastika, kurios realių pavyzdžių *fiziškai* nėra ir būti negali, tai atsakytume taip: tie pavyzdžiai iš tikrųjų tėra tik *logiškai* įmanomi, o tai reiškia, kad jeigu Dievas ar kitas antgamtinis veikėjas norėtų parodyti, kaip protas egzistuoja be kūno, jokia logika jam negalėtų užkirsti kelio tai padaryti.

Gabija Laubner tačiau visai teisingai įspėja, kaip čia lengva apsigauti. Ji teigia:

Realiai, kad pamatytum protą, tai arba medituoti reikia, arba psichoaktyvias medžiagas vartoti. Aš nesakau, kad tai yra vienodi, sulyginami dalykai, bet psichoaktyvių medžiagų pavalgiusiam žmogui atrodo, kad jisai yra atskiras nuo kūno, nors taip nėra. Čia tiktai haliucinacija. (p. 442)

Kitas Staškevičiaus kalbinamas ekspertas, transpersonalinės psichologijos žinovas **Vladimiras Maikovas** teigia:

<...> tai pats seniausias mokslas apie sielą. Gal ne mokslas – žinios apie sielą. Šamanizmo, įvairių religijų sielos suvokimas, menai – visi būdai jai pažinti. (p. 194)

Staškevičius klausia: „Tai jūsų domėjimosi objektas – siela?“

Maikovas tikslina:

Gal labiau – vidinė erdvė. Man patinka Merabo Mamardašvilio, su kuriuo dar sovietmečiu teko bendrauti ir net parengti interviu, tezė: „Sąmonė – tai paradoksalus reiškiny, prie kurio neįmanoma priprasti. (p. 194)

O aš sakyčiau, kad tai labai keista tezė: kaipgi gali būti neįmanoma priprasti prie reiškinio, kuris mus lydi visą laiką – ne tik kai nemiegame, bet ir kai miegame sapnuodami? Kitas dalykas – sąmonę suprasti, tai iš tiesų sunku!

Gabijos Laubner pirmiausia norėčiau paklausti: ar protą galima pamatyti? Ji teigia, kad norint jį pamatyti, reikia medituoti. Bet ką ir kaip čia reikėtų medituoti? Mano nuomone, tam, kad protą pamatytum, reikia pirmiausia jį parodyti. O protą rodai savo elgesiu ir reakcijomis, savo žodžiais ir veiksmais, rodai tuo, ką ir kaip sakai ir ypač darai. Tada, šitaip parodęs savo protą, pats gali jį ir pamatyti. Tai, žinoma, proto parodymas ir pamatymas perkeltine prasme. Bet kito kelio ir kito būdo protą pamatyti nėra.

Meditacija, tuo labiau psychoaktyvios medžiagos, čia nepadeda ir jų nereikia. Pastarosios atneša tik haliucinacijas ar geriausiu atveju šarlatanų paguodą.

Kai kurie Maikovo minimi autoriai (pavyzdžiui, Stanislavas Grofas, Carlosas Castaneda) šalia galimų privalumų ir realių mokslinių nuopelnų turi ir abejotinų ypatybių, kurios neskatina pasitikėjimo jų raštais ir veikla. Visais atvejais, manau, būtina išlaikyti kritiškumą. Kaip teigia Glennas Mullinas:

Einsteinas čia vėl primena Budą: „Netikėkite tik todėl, kad kas nors jums taip sako.“ Na, Buda kalbėjo: „Netikėkite manimi vien todėl, kad aš taip sakau. Supjaustykite, išlydykite ir kitaip visa pasitikrinkite, kaip auksakalys tikrina metalą. Jei pajusite, jog tai teisinga, išmėginkite patys. Jei tai jums pasirodys pravartu, naudokitės.“ (p. 124)

Ši Igno Staškevičiaus knygos apžvalga jau ties šiuo tašku išaugo į tokią ilgą, kad reikėtų pradėti galvoti apie jos užbaigimą. Problema ta, kad beveik pusę jos autorių dar neapžvelgėme ar bent vienu kitu sakiniu nepaminėjome. Ne dėl to, kad jie mažiau įdomūs ar silpnesni, bet dėl to, kad tie autoriai, kuriuos jau aptarėme, yra tokie pritraukiantys ir provokuojantys, jog stačiai negalėjome jiems neskirti labai daug vietos.

Tad tolesniuose puslapiuose mesime žvilgsnį į kiekvieną iš dar neaptartų autorių, pirmenybę teikdami pasisakantiems temomis, kurias jau palietė anksčiau aptartieji.

KITI AR TIE PATYS KITŲ NAGRINĖJAMI KLAUSIMAI

Štai ateities prognozuotojas **Spyros Makridakis**. Ką įdomaus sako jis?

„Ar tikite laisva valia?“ – Staškevičius jo klausia.

Šis atsako: „Taip, tikrai tikiu, tik nereikia pamiršti, kad nemenką vaidmenį mūsų gyvenime vaidina sėkmė.“ (p. 322)

Taigi, nors paprastai laisvos valios problema pateikiama kaip alternatyva tarp laisvos valios ir lemties, iš tiesų, – leidžia suprasti Makridakis, – yra trys veiksniai, kuriuos reikia įvertinti atsakant į klausimą, kodėl konkretus žmogus pasakė ar padarė taip, o ne kitaip. Tie trys veiksniai – tai laisva valia, lemtis ir sėkmė. Žmogaus lemtis labai priklauso nuo jo sėkmės, pavyzdžiui, nuo to, kurioje šalyje jam pasisekė ar nepasisekė gimti.

Kitu klausimu Makridakis sako:

<...> mane labai domina dirbtinis intelektas.

<...> Nebekyla abejonių, kad dirbtinis intelektas daugelyje sričių susigrums su žmogaus smegenimis. Mūsų smegenų raida siekia bent šimtus tūkstančių metų. Jei per penkerius metus dirbtinis intelektas pasiekė tokį aukštą lygį, tai kas turėtų nutikti po 200 metų? (p. 328)

Staškevičius pateikia hipotezę: „Galbūt jis greičiau mokosi.“

Makridakis atsako:

Taip ir yra. Štai kompiuterių programa „AlphaZero“ vos per tris dienas išmoko įveikti šachmatų didmeistrius. Vėžio nuotraukas analizuojančios programos geriau nei gydytojais pajėgia įvertinti, ar ligos stadija dar pagydoma.

<...> Nėra abejonių, kad tam tikru lygmeniu dirbtinis intelektas pranoks mūsų smegenis. Štai kodėl reikėtų pradėti žmogaus smegenis pratinti mokytis iš dirbtinio intelekto. Taip augintume savo protinį pajėgumą. (p. 328)

Ir dar futurologas Makridakis prognozuoja:

Ateityje turėtų išnykti viskas, kas kelia nuobodulį ir kartojasi. Už mus tai turėtų padaryti kompiuteriai. Visa prekių gamyba ir dauguma paslaugų bus patikėta robotams. Neigiama viso to pasekmė – sėdėsime be darbo. Teigiama – turėsime marias laisvo laiko, kurį skirsime malonesniems dalykams. Pasak technologinio sprogimo teorijos, per trumpą laiką įvyks neregėta pažanga, nes technologijos nuolat tobulėja. (p. 329)

Beje, neuromokslininkė biochemikė **Urtė Neniškytė** buvo paklausta: „Ar turite savo versiją, kaip Žemėje atsirado gyvybė?“

Ji atsako:

Aš neatmetu versijos, kad mes esame užkrėsti, kad Žemė buvo užkrėsta gyvybe. Nes žiūrint į Žemės amžiaus ir gyvybės Žemėje amžiaus liniją, atrodo sudėtinga, kad per tiek laiko mes būtume šitaip evoliucionavę. Aš nebūčiau nustebusi, jeigu mes būtume...

<...>

Užkrėsti ekstraterestriškai. (p. 421)

Daugelis Staškevičiaus pašnekovų, kaip ir pats Staškevičius, domisi klausimu, ar Visata tėra viena, o gal visatų yra daugiau, gal „jų yra milijardai“, kaip svarsto 84 puslapyje fizikas Jukna. Tik čia, ko gero, jau paliekame prasmingą diskursą ir artinamės prie įsibėgėjančio nonsenso. Užtat jungiuosi prie fiziko Lightmano, teigiančio:

Daugybinių visatų teorija man nepatraukli, nes turėčiau patikėti tuo, ko neįmanoma įrodyti. Mokslininkui tai neparanku. (p. 14)

Mano (Mykolo Jurgio Drungos) nuomone, jei Visata yra ta sistema, kurioje telpa absoliučiai viskas, kokią prasmę turi teiginys, kad to visko yra keli – du, trys, šeši, septyni ar dar kitas skaičius? Toks teiginys net gramatiškai nepriimtinas. Žinoma, galime sakyti, jog to visko yra *daug*, – tai jau būtų prasminga. Bet užuot teigę, kad yra kelios visatos, kodėl neužtektų pasakyti, kad yra viena Visata su kelio- mis (ar net ir didesnio skaičiaus) tos Visatos dalimis, kurių kiekviena turi savybių, panašių į vienos Visatos savybes?

Kartais užuot šnekėję apie visas, kai kurie žmonės šneka apie pasaulius. Kiek yra pasaulių? Aš asmeniškai sakyčiau: tik vienas, tačiau yra daug įvairių jo išsivaizdavimų; kitaip sakant, yra vienas pasaulis, bet daug jo versijų: jį, tą vieną pasaulį, labai skirtingai išgyvena, pergyvena, išsivaizduoja, aprašo Aliaskos eskimas, Alabamos juodaodis, lietuvių tautybės Lietuvos pilietis, lenkų tautybės Lietuvos pilietis, rusų tautybės Lietuvos pilietis, Kenijos čiabuvis, „Dievo valstybės“ teroristas iš Irako ar Prancūzijos ir t. t. O ir tos pačios tautybės, tos pačios valstybės piliečiai gali kitais svarbiais požymiais skirtis taip smarkiai, jog sunku patikėti, kad, pavyzdžiui, buvęs Kauno meras Vytautas Šustauskas ir VDU profesorius Egidijus Aleksandravičius gyvena tame pačiame pasaulyje.

Kai kurie Staškevičiaus pokalbininkai domisi, kas jiems atsitiks (jei iš viso kas atsitiks) po jų mirties. Budistas Džampa Tinlėjus teigia:

Kalbant apie ateitį, man labiau rūpi ne tai, kas gali atsitikti po keleto metų čia, o tai, kas laukia kitame gyvenime. Negaliu būti tikras, kad sulauksiu pensinio amžiaus, tačiau tvirtai žinau, kad vieną dieną teks persikūnyti. Tad argi nėra svarbiau tinkamai tam pasiruošti? (p. 92)

Pasiruošti tam reikia dėl to, „kad gyvenimas po mirties nenutrūksta“, nors mirtis yra realus faktas, kurį išgyvens visi, todėl „prisiminti mirties neišvengiamybę yra labai svarbu“.

Toliau Džampa Tinlėjus dėsto:

<...> labai svarbu pagalvoti, kad viskas tėra laikina: tiek džiaugsmas, tiek rūpesčiai. Tai apmąstydamas pernelyg neskraidai iš laimės ir nesielvartauji dėl nesėkmių. Laimėjimai nepaverčia pasipūtėliu, nelaimės nestumia į nevirtį. Suvokdamas, kad visa greitai pračina, gyveni dvasios pusiausvyroje. Protas nurimsta. (p. 97)

Tuo, kad vieną dieną sielai teks persikūnyti, taigi įvyks jos reinkarnacija, įsitikinę ne tik dauguma budistų, bet ir daugelis kitų religijų ar pasaulėžiūrų išpažintojų. Vis dėlto Mullinas teisingai pastebi, kad „ne visi budistai pripažįsta reinkarnaciją. Dzenbudizmo judėjimas laikosi kitokios pozicijos“ (p. 118). Jam pritaria budistas, dzeno meistras Bodhi Dhama Zendži. Staškevičiaus paklaustas: „Ar tikite reinkarnacija“, jis atsako: „Ne. Dzene nėra tokio dalyko“ (p. 148).

Bet Mullinas toliau aiškina tikėjimo reinkarnacija pagrįstumą štai kaip:

Tačiau pats Buda, be abejo, šį klausimą apmąstė panašiai kaip Sokratas ir Platonas. Jam tai atrodė logiška nuostata, jis laikė, kad ja naudinga grįsti gyvenimą, ir galiausiai, jo meditacijų patirtis aiškiai liudijo veikiant reinkarnaciją.

Manau, kad daugelis žmonių yra patyrę ankstesnių gyvenimų prisiminimus. (p. 118)

Tinkamai pasiruošti mirčiai yra ir krikščionims keliami užduotis. Dauguma jų nebesitiki persikūnijimo, kaip kai kurie krikščionys kai kuriose jų bendrijose jo dar tikėjosi pirmaisiais keliais amžiais po Kristaus. Ilgainiui Katalikų Bažnyčioje bei kitose krikščionių bendruomenėse įsigaliojo nuostata, kad reinkarnacija prieštarauja Išganymo doktrinai.

O dėl pasiruošimo mirčiai tai Staškevičius krikščionio klausia: „Gerai, ir ką jūs pasiūlote žmogui, gyvenusiam paviršutiniškai, nemažčiusiam apie mirtį <...> ir staiga susidomėjusiam: o kas čia bus, kas manęs laukia? Ką Jūs jam galite pasiūlyti?“

Ir tas krikščionis, evangelikų reformatų katechetas **Holgeris Lahayne'as** atsako:

Na, čia mūsų, kaip ir visų Bažnyčių, esminė pareiga, užduotis – mes skelbiame Jėzaus Kristaus Evangeliją ir raginame tikėti Jėzų Kristų tam... Ne vien tik tam, bet ir tam, kad tas amžinybės klausimas būtų išspręstas ir žmonės gyventų amžinai su Dievu.

<...> Taigi, kas mus guodžia šitame gyvenime ir mirštant, kas yra paguoda žiūrint į mirtį, į pomirtinį gyvenimą?

<...> mano vienintelė paguoda gyvenant ir mirštant yra ta, kad esu savo vienintelio Gelbėtojo Jėzaus Kristaus nuosavybė. Priklausyti Jėzui Kristui – toks yra mūsų katekizmo pagrindinis atsakymas. (p. 178–179)

Čia Lahayne'as turi omeny Heidelbergo katekizmą, kuris yra „vienas iš mūsų Bažnyčios konfesinių pagrindų“, o „mūsų Bažnyčia“ čia reiškia Evangelikų Reformatų Bažnyčią, daugiau ar mažiau besiskiriančią nuo kitų krikščioniškų bažnyčių, įskaitant Romos Katalikų Bažnyčią. Tačiau nepaisant realių skirtumų galima kalbėti nors apibendrintai, bet vis tiek gana tiksliai apie specifiškai krikščionišką požiūrį į

svarbiuosius gyvenimo klausimus. Reaguodamas į Staškevičiaus išvalgius pastabas bei klausimus, jį, tą požiūrį, Lahayne'as gana smulkiai toliau plėtoja šit kaip:

Jeigu norėčiau padėti netikintiesiems suprasti savo unikalumą, tai galėčiau bibliškai įrodyti, kad žmogus turi sielą <...>. Jeigu pašnekovas sakytų: „Aš netikiu, kad žmogus turi sielą, kur ji yra?“, tada aš kalbėčiau apie apčiuopiamus fenomenus, tokius kaip kalba <...> arba kad turime moralės jausmą, ačiū Dievui, praktiškai visi žmonės turi, supranta, kas yra gerai, kas yra blogai, kas yra priimtina, kas atmestina, skiria dorybes ir ydas. Mes šitai mėgstame. Tada klausimas: iš kur ateina tas mąstymas? Šimpanzės taip negalvoja, jos nežino, kas yra dorybė ar yda. (p. 188)

Paminėjęs, kad šį argumentą krikščionybės apologetai vysto toliau, Lahayne'as stabteli prie C. S. Lewiso ir jo knygos „Didžiosios skyrybos“, kuri

alegoriškai kalba apie tai, kas bus po mirties, ten vyksta tos „didžiosios skyrybos“: vieni tampa žmonėmis, tikrais žmonėmis, su tikru kūnu, o kiti, netikintieji, bet kartais ir krikščionys, kurie niekuo nebetiki arba yra materialistai, tampa tokiomis neapčiuopiamomis, permatomomis šmėklomis.

Tradiciskai krikščionys kalba apie dangų ir pragarą, Lewisas tai labai puikiai apologetiskai literatūriškai perdirbo. Čia yra tokia provokacija <...> graikams platonistams, kurie menkino kūną, teigdami, kad reikia jo atsikratyti. Ne, kūnas yra geras dalykas, būsime ten su atnaujintu, pakeistu kūnu, gražesni, be ligų, be koronaviruso, be kančių, ašarų ir taip toliau. Mes tvirtai tą žinome. <...> Čia yra mūsų geroji naujiena: būsime tikri žmonės. Bet ne visi.

<...> Dažnai ir Bažnyčia, bent Vokietijoje, vengia kalbėti apie amžiną pražūtį, pragarą. Čia, Lietuvoje, dar kiek kitaip, čia visi konservatyviau mąsto, bet kai kur, kad ir mano gimtinėje, kalbama apie dabartį, apie gerus darbus ir taip toliau, o kad kai kam po mirties gali būti „šakės“, jau vengiama sakyti, nes tai pažeidžia tolerancijos dvasią. (p. 189)

Nuo savęs pridurčiau, kad per visą amžinybę nusidriekiančios kančios pragare iš tiesų neapsakomai baisus dalykas. Vis dėlto toks Stalinas, Hitleris, Putinas ar į juos panašūs – argi jie to nenusipelnė? Tai jau nebe tolerancijos, bet teisingumo klausimas.

Kiek suprantu, Bažnyčia moko, kad tokį žiaurų likimą pats žmogus pasirenka taja prasme, kad, kaip sakė, rodos, šv. Augustinas, žmogui mirties akimirką apšviečiamas protas aiškiomis visapusiškoms žiniomis apie jam atviras galimybes ir jo klausama, nori tu gyventi amžinai su Dievu ar amžinai su šėtonu? Žmogui paliekama laisvė, niekas jo neverčia apsispręsti vienaip arba kitaip. O Dievas darys taip, kaip žmogus sąmoningai pageidauja. Kodėl „net bažnyčioje“ apie tai kalbėti gali kai kam atrodyti, Staškevičiaus žodžiais, „nemandagu“ ir „nebepriimta“? Mano nuomone, tai neinteligentiškas požiūris.

Kad ir kaip ten būtų, galima paminėti, jog filosofiskai nusiteikę krikščionys, visų pirma kaip tik evangelikai reformatai, 1978 metais Jungtinėse Amerikos

Valstijose sukūrė Krikščionių filosofų draugiją, kuri per kelis dešimtmečius atjaunino ir atnaujino religijos filosofijos veidą universitetuose ir žurnalų bei knygų puslapiuose. Dėl tos draugijos pastangų šiandien Amerikos intelektualų pasaulyje prisipažinti, kad esi krikščionis ir gini katalikams, protestantams, kitiems krikščionims būdingas tezes, nebėra pagrindas būti automatiškai nurašytam, išjuoktam ar sugėdintam.

Apie iš pranašo Abraomo anksčiau už krikščionybę atkilusią judėjų religiją toje pačioje knygoje pasisako ir mistinio judaizmo tyrinėtojas bei žydiško misticizmo praktikas **Cvi Lešemas**, kuris, beje, save laiko dar „ir praktikuojančiu chasidu, ir akademinio chasidizmo tyrėju“.

„Stengiuosi pasiekti artumą su Dievybe“, teigia šis ortodoksų rabinas. Jis dėsto:

<...> Dievo garbinimas per kūrinių. Tai, galima sakyti, panteistinė žiūra, nes tikima, kad visa, kas surkurta, turi dieviškąsias kibirkštis. Tai reiškia, kad šventumo sritis išsiplečia iki, atrodytų, itin pasaulietinių reiškinių. Ne tik oficialūs religiniai veiksmai: Toros įsakymų laikymasis, malda ar Toros studijos, – bet ir gėrimas, valgymas, seksualiniai santykiai, darbas. Tokie kasdienos reiškiniai gali virsti ne tik papildomu įrankiu užmegzti ryšį su Dievu, bet dargi pačiu svarbiausiu. (p. 159–160)

Visas Lešemo tekstas kupinas pastabų apie chasidizmą, jo ritualus, praktikas, maldas, būdingus bruožus ir skirtumą nuo kitų judėjų religijos krypčių. Pasak jo, chasidizmas reikalauja, kad:

Visi dieviški priesakai turi būti atliekami su didžiuliu emociniu užsidegimu, aistra, entuziazmu ir netgi ekstaze. Melstis tris kartus per dieną, laikytis košerinių taisyklių, švęsti šabą ir taip toliau – visa tai galioja ir chasidams. Šie veiksmai turi būti daromi aistringai ketinant užmegzti asmeninį ryšį su Dievu, be to, sąmoningai. Sakyčiau, ši savybė – pagrindinis skirtumas, chasidus nutolinęs nuo lietuviškosios tradicijos judaizmo – mitnagdų arba misnagdų, kurie priešinosi chasidizmui. <...>

Jei sieki užmegzti ryšį su Dievu, tiesiog privalai laikytis dieviškųjų priesakų, kurių svarbiausias – studijuoti Torą. Tai ypač pabrėžė lietuviškoji judaizmo tradicija ir konkrečiai Voložino ješiva. (p. 160–161)

Kitokį, bet irgi gilų žvilgsnį į žydiškumą pateikia rašytojas **Davidas Grossmanas**, su kuriuo Ignas Staškevičius kalbėjosi jo namuose netoli Jeruzalės ir kurio pasisakymą pavadino „Juokas pergali dusulį“.

Pokalbį Staškevičius pradeda pastebėdamas, kad „jūsų knygoje „Užėina kartą arklys į barą“ nesušukuoti pagrindinio linksminimo juokeliai atveria jo publikai visiškai nejuokingus klodus. Panašų postūmį patiria ir romano skaitytojai. Įdomu, kokias dar senas žaizdas apnuogintumėte ir užgydytumėte humoru?“ (p. 290).

Grossmanas atsako taip:

Manau, kad humoro nederėtų varžyti.

Aišku, esama temų, reikalaujančių taktiško požiūrio. Pavyzdžiui, anekdotai apie žydų naikinimą... Mes, žydai, turime teisę juos pasakoti, tačiau kitiems patarčiau mandagiai susilaikyti.

Juokdamasis tu kvėpuoji. Juokas pergali dusulį. Šviežias alsavimas išvėdina liūdną, net tragišką patirtį jos nesumenkindamas, nesišaipydamas, tik atverdamas naujus langus, pro kuriuos pažvelgiame į skausmą. Tai suteikia žvilgsniui lankstumo, sukuria progą kalbėti apie įvykius kitais žodžiais.

Pajėgdamas iš ko nors juoktis, pastebi, jog nebesei sukaustytas tos temos, nebesijauti auka. Juokdamasis atgyji, išsilaisvini. (p. 290)

Staškevičiui prasitarus, kad „yra bent du dalykai, kuriuose visi jaučiamės pranašesni už aplinkinius: humoro jausmas ir vairavimas“ ir kad „kiekvienas automobili-ninkas yra tikras, kad suvokia humorą ir vairuoja geriau nei populiacijos vidurkis“, Grossmanas pritaria:

Jūs visiškai teisus. Turbūt taip yra dėl to, kad abu dalykai atspindi gyvastingumą. Atpažįstu juose gyvybės žaismės apraiškas. O juk niekas nenori prisipažinti stokojąs gyvybės ar libido. Gebėjimas prajuokinti paverčia jus savu ir patraukliu. Vairavimas irgi sukuria panašų jausmą. Ypač Izraelyje, kur visi važinėja, lyg būtų ką tik apiplėšę banką.

<...> Politiniai konfliktai generuoja mumyse – izraeliečiuose ir palestiniečiuose – krūvas dumblo: prietarų, stereotipų, etikečių. Mano romane komediantas staiga atleidžia publikai visus varžtus, ir susirinkusieji išrėkia viską, ką laikė užspaudę, ko niekada nedrįso ištarti.

<...> Žmonės laiko izraeliečius perdėm politiškais. Esame užteršti politikos, nuolat maudomės joje, ir ji ypač smarkiai persmelkia mūsų gyvenimą. Tačiau kartais juk turime teisę pabūti tiesiog asmeniškai šlykštūs, erzinantys ir užknisantys, be jokios politikos. (p. 291–292)

Grossmanas toliau įtaigiai aiškina istorijos dalykus, Izraelio vidaus ir gynybos politiką, santykius su kaimynais arabais, izraeliečių psichologijos ir sąmonės niuansus, „kaip viena klaida permeta žmogaus gyvenimą ant kitų bėgių“ ir kaip „dauguma mūsų tam tikrais laikotarpiais pasijunta nutolę nuo tikrojo pašaukimo, todėl svarbu, kad menas ar literatūra dovanoja progą nors vieną dieną išgyventi tai, kas esame iš tikro“ (p. 292–293).

Tada Staškevičius pakviečia Grossmaną atvykti į Lietuvą „su rašytojo misija ir padėti išvėdinti slogų tvaiką“, kylantį iš „išisaknijusios priešpriešos tarp lietuvių ir žydų bendruomenių“ (p. 293).

Bet Grossmanas atsako štai kaip:

Pirmiausia turiu pasakyti, kad man, kaip ir visiems žydams, Lietuva nėra neutrali vieta. Atsiliepdamas į jūsų kvietimą ją aplankyti, turiu ne tik atrasti laiko kelionei, bet ir peržengti vidines kliūtis. Jūs pats atrodote malonus žmogus, tačiau iškart neišvengiamai

prisimenu visa, kas dėjosi toje šalyje. Man bus nelengva, nors suprantu, kad dabar kiti laikai, kita era, užaugo nauja karta. (p. 293)

„Žinome, kad Amosas Ozas nenorėjo vykti į Lietuvą dėl savo šeimos tragedijos, – pripažįsta Staškevičius. Grossmanas jį papildė:

Bet jūs gi suvokiate, kokia tai žaizda.

<...> Manau, kad su tokiais skauduliais dera tvarkytis bent dviem būdais. Vieno negana.

Taigi, pirmiausia verta taikyti moksliską istorinį metodą. Tikrinti faktus, skaičius, datas. Aiškintis visus veiksmus, procesus. Nustatyti asmenis; kas ką padarė, kas vadovavo. Tokia istorikų priedermė – kruopščiai moksliskai tirti visą įmanomą medžiagą.

Antrasis būdas, kurį būtina taikyti tuo pat metu, yra meninis. Menas, prisiliesdamas prie praeities žaizdų, geriausiai sutapatina mus su tuo, kas yra įvykę. Tarsi nusikėlę į praeitį svarstytime, kaip patys elgtumės būdami ir aukomis, ir skriaudėjais. Čia svarbios abi pusės, vienos nepakanka. (p. 293–294)

Tuoj pat po to atsiskleidžia gal patys labiausiai užgriebiantys jo pasakojimo puslapiai. Ryškindamas skirtumą tarp grožinės literatūros (kuriančios „naujus pasaulius“) ir publicistikos („atvaizduojančios jau egzistuojančią tikrovę“), Grossmanas primena, kad jis yra pirmojo romano apie Izraelio įvykdytą palestiniečių žemių okupaciją autorius. Tas romanas, „Ėriuko šypsena“, pasirodė „1983-iaisais, praėjus šešiolikai metų nuo tada, kai Izraelis užėmė tas teritorijas. Užtruko šešiolika metų, kol izraelietis rašytojas pažvelgė į okupaciją grožiniame kūrinyje“ (p. 298–299).

Tada „dvidešimtosioms okupacijos metinėms“ jis buvo paprašytas ir sutiko „parengti 4–5 puslapių straipsnį apie padėtį užimtose vietovėse“. Vietoj publicistinio straipsnio išėjo visa knyga „Geltonas vėjas“, kurią rašydamas Grossmanas patyrė egzistencinį šoką:

„Tik 1987-aisiais staiga suvokiau, kad nenutuokiu, kas iš tikro ten dedasi. Pasijutau atsidūręs iškraipytoje regimybėje: mes, žydai, tokia dorovinga tauta, tokie reiklūs savo vertybėms, persisunkėme žiaurumu kitataučiams, atėmėme iš jų visa brangiausia ir asmeniška – jų orumą, užgrobėme jų gyvenimą. <...>

Apsistojau Duheišos pabėgėlių stovykloje, vienoje bjauriausiųjų. Atsidūriau daugybės piktų ir įtarių jaunuolių apsuptyje. Jie negalėjo patikėti, ko atsibeldžiau. „Noriu jus išklausti“, – kartojau. Aišku, jie laikė mane žvalgu iš slaptosios policijos ar saugumo. O aš vaikščiojau marškinėliais su trumpomis rankovėmis, kaip čia įprasta. Beginklis – juk nesiveši šautuvo tikėdamasis išgirsti nuoširdų pasakojimą.

Kelias valandas jie neleido man pajudėti, versdami kepti saulėkaitoje. Šimtai žmonių laikė apsupę glaudžiu žiedu. Staiga artyn prasibrovė senutė, sugriebė už rankos ir pakvietė: „Tual.“ Arabiškai „eime“. Ji nusivedė į savo pastogę, supratusi tai, ko nepajėgė suvokti nuožmieji vyrai. <...> „Norite išgirsti, ko esu netekusi? Tai klausykitės.“ Ji ilgesingai liejo gėlą prisimindama gimtuosius namus Izraelyje, iš kurio buvo priversta bėgti

dar vaikystėje per 1948-ųjų karą. Atėjo jos keturiasdešimtmetė marti, dukra, jų vaikai, pasirodė dar daugiau žmonių. Nutiko nuostabus dalykas.

Per dieną prirašiau pilną sąsiuvinį. Ko gero, pirmą kartą per dvidešimt okupacijos metų izraelietis taip kalbėjosi su palestiniečiais. Tas izraelietis jų klausėsi nieko nenurodinėdamas, nespausdamas, neauklėdamas. Jis įsiklausė, ką jie pasakoja apie savo vargus, neteisybes, apie savo klaidas ir ilgesį. Nesiginčijau su jais, tik užrašinėčiau. Ne viskam, ką jie sakė, pritariau, bet vis tiek klausiausi. Atvažiavau jų išklaudyti.

Taip prasidėjo devynios savaitės, per kurias atsirado mano knyga. (p. 298–299)

Grossmanas pripažino: „<...> knyga Izraelyje paliko milžinišką įspūdį. Ji sukėlė audrą, nes dauguma šičia nė nenutuokė, ką reiškia gyventi užgrobtose žemėse. Žmonės neturėjo suopračio, kas yra toji okupacija.“

Ne apie tai, kaip spręsti tautos egzistencijos problemas, o apie savo kasdienį medikės darbą ne taip dramatiškai kalbėjo Vilniuje studijas baigusi, dabar Izraelyje mokslininkės karjerą tęsianti gydytoja genetikė **Lina Basel-Salmon**.

Pokalbiui pasisukus prie išgydomų ir neišgydomų ligų, ji dėstė:

„<...> dauguma leukemijų šiandien yra išgydoma, gal apie 90 procentų. Tačiau daug vėžių tebėra neišgydomi, neišvengiami ir nepriklauso nuo to, ką tu valgei, ar daug bėgiojai, ar labai doras buvai – tai visai nesusiję. Dauguma vėžių reiškia tiesiog „nepavyko“, įvyko klaida, nuo tavęs nepriklauso niekaip. Pralaimėjai loterijoje. Tiesiog, kai kopijuoji iš knygos daug sakinių, kartais suklysi viena raide. Lygiai tas pats yra su vėžiu: kopijuoja, kopijuoja laštelės pačios save, kol tiesiog atsitinka klaida. Daugelis tų klaidų yra pataisomos, o kažkodėl vienoje laštelėje pataisa nepavyksta. Ir taip prasideda vėžio grandinė, o tu nežinai, kodėl, ir nieko negali padaryti. Rūkymas yra plaučių vėžio rizikos veiksnys, dar keli yra faktoriai, kuriuos tikrai galima atsekti, bet dauguma vėžių neturi tokio faktoriaus, kurį tiksliai galėtum nurodyti. Daug kas nėra mūsų valioje. Galime visą gyvenimą kankintis, ko nors nevalgydami, kažko nedarydami, bet praktiškai tai neapsaugo. (p. 360–361)

Staškevičiui pastebėjus: „Jūsų klausydamasis, jaučiu, kad nepaliekate jokios erdvės kokiai nors metafizikai“, Lina Basel-Salmon atsako:

„Aš esu realistė, kraštutinė ateistė. Duok Dieve, kad galėčiau. Būtų lengviau, būtų kur pabėgti, būtų kuo tikėti. Toks tėvas buvo – labai logiškas, fizikas, viską jam reikėjo paaiškinti. Tai turbūt iš ten... Tai aš – „ne“, bet pavydžiu tiems, kurie „taip“. Pavydžiu tiems, kurie randa ir gali, ir tiki. Jiems nuo to yra lengviau ir geriau.

<...> Savo asmenine prasme žinau, kas man svarbu, kas mažiau svarbu. Ir mokslas ar darbas tikrai nėra dalykai, dėl kurių gyveni. Žmones susitikti, gerų žodžių pasakyti, pabūti kartu – visada didžiausia vertybė. Tai netrukdo siekti karjeros, bet niekada nebus pirmoje vietoje. Seniai tai supratau ir mane „veža“ pamatyti vakare mylimus žmones, su jais pabendrauti, pakalbėti apie mažus dalykus – tai mano *kaifas*.

<...> O apie didelius gal kiek papasakosiu. Mūsų institutas, kuriam vadovauju, yra didžiausias Izraelyje, per 80 žmonių. Aš turiu labai aiškia filosofiją, kokį ji norėjau

matyti. <...> Pirmiausia, kad kiekvienas darbuotojas jaustų, ko pacientas iš mūsų tikisi, ir suteiktų tai. Ir tai priklauso nuo sekretorės ir genetikos konsultanto, ir gydytojo, ir laboratorijos darbuotojo – kad mes prisitaikytume prie paciento, o ne jis turėtų taikytis prie mūsų.

Man labai svarbu, kad visi gerai suprastų genominę kalbą. Tai mes labai labai daug mokomės ir seminarų vedame apie tai, kaip tapti tikrai stiprių genų variantų skaitymo specialistu. <...>

Praeitą savaitę buvo geras atvejis. Atėjo moteris daryti amniocentezės, jai genetikas pasakė, kad ji ir vyras nešioja mutaciją, todėl būtina patikrinti vaisių. Patikrino, nustatė, kad yra. Jauna genetikos konsultantė pasižiūrėjo į tą variantą ir sako: „Nepažįstu aš tokio varianto, eisiu paskaitysiu.“ Pradėjo skaityti – pasirodė, kad tai yra normali sveikų žmonių variacija. O jeigu ji būtų to nepastebėjusi, jie būtų nutraukę nėštumą. O anas žmogus, suteikęs pirmąją konsultaciją, yra didelio instituto direktorius.

Reikia suprasti, kad mūsų, mano kartos, niekas nemokė tos genominės kalbos, nes nebuvo technologijų. Dauguma mano amžiaus gydytojų neįsoko į vandenį ir jie praktiškai nemoka tos kalbos šifruotės. Tai štai dabar iškart prisėdau, parašiau straipsnį apie tai, nes labai svarbu suprasti, kad nėra tikrintojų, kurie galėtų pacientų laboratoriniuose tyrimuose rasti tokių klaidų, išgaudyti visokias neteisingas interpretacijas.

Man labai svarbu, kad daugėtų gydytojų, kurie yra ir kurios nors srities, ir genetikos specialistai. (p. 361–362)

Po šių žodžių Staškevičius pasitikslina: „Paminėjote sąvoką „genominė kalba“. Juk iš tiesų kalba palieka erdvės interpretacijai...“

„Taip, reikia mokėti nesuklysti, – sutinka Lina Basel-Salmon, – reikia labai daug ką žinoti, kad teisingai vertintum genų sekos pakitimus.“

Staškevičius priduria: „Kaip su paprasta kalba – gali žmogus išgirsti sakinių ir nesuprasti reikšmės.“

Lina Basel-Salmon pritaria: „O, būtent! Ir net ne pats žmogus, o ir jo gydytojas.“
Toliau ji teigia:

<...> Dar man labai svarbu palaikyti ryšius su Lietuva. Aš dirbu Kauno universitete, Kauno klinikoje ketvirčiu etato, ir mes labai sėkmingai nagrinėjame atvejus, aš jiems skaitau paskaitas per visokias vaizdo konferencijas, man tikrai patinka. Labai smagu tiesiog dėstyti lietuviškai. (p. 364)

Ir išprovokuoja tokį Staškevičiaus apibendrinimą: „Pasisėk Lietuvai ir Kaunui, iš tiesų.“

Apie ligas Staškevičius, pats baigęs mediciną, kalbino ir mediką **Artūrą Petronį**, kuris pareiškė:

Mano pradiniai moksliniai interesai iš esmės sukosi apie žmogaus ligas. Pagal išsilavinimą esu medikas, specializavausi psichiatrijoje. Psichiatrija yra, galima sakyti,

medicinos ariergardas, net neaišku, ar tai iš viso yra medicina, nes jos metodai – ir diagnostiniai, ir gydymo – yra labai subjektyvūs. Neaišku, ką reikia gydyti, neaišku, kas iš tikrųjų atsitinka smegenyse, kad žmonės susergeria šizofrenija, bipoline liga ar depresija, ar dar kuo nors. Yra vaistų, iš dalies padedančių, iš dalies ne, ligos esmė lieka visiškai neaiški. (p. 370)

Ir toliau Petronis tęsia:

Ir tuo metu prasidėjo molekulinės genetikos bumas. O molekulinė genetika yra biologijos avangarde. <...> Buvo sukurta labai įdomių metodų, įgalinančių tirti ir DNR sekas, ir vieno nukleotido lygmenį. Tų nukleotidų kiekviena žmogaus ląstelė turi po du trijų milijardų rinkinius, ir staiga įvairiausiomis aplinkybėmis sukuriama metodai, kuriais įmanoma tyrinėti tuos nukleotidus labai didele skiriamąja geba.

Susidarė unikali galimybė tirti psichines ligas molekulinio genetiniu požiūriu. <...> dabar jau galime tirti DNR sekas ir prisiirti prie konkrečių mutacijų arba pokyčių, kurie nulemtų tą ligą.

Verta paminėti, kad visos žmogaus ligos bent iš dalies yra paveldimos. Yra tokios klasikinės genetikos ligos, sakykime, cistinė fibrozė ar mukoviscidozė, Diušeno miodistrofija, Huntingtono chorėja – jau niekas neabejoja, kad jos yra genetinės, paveldimos pagal Mendelio dėsnius. Tie dėsniai, kuriuos Mendelis atrado tirdamas žirnius, puikiausiai tinka ir šioms ligoms aprašyti. Bet yra kitų neklasikinių ar nemendelinijų ligų: psichikos ligos, diabetas, išsėtinė sklerozė, astma, vėžiai ir net infekcinės ligos. Polinkis susirgti jomis irgi būna, tik ne toks aiškus.

Taigi visas ligas galima tirti genetiniu požiūriu, taip pat ir psichikos ligas.

<...> Psichikos ligos labai nesiskiria, jos nėra ypatingos, lyginant du somatinėmis ligomis, sakykime, diabetu, astma, išsėtine skleroze. Veikia tie patys paveldimumo dėsnin-gumai, ir nėra jokios abejonės, kad DNR sekos, genomai vaidina vaidmenį, kad kažkas truputį kitaip su tais genomais.

Bėda, kad nėra labai rimtų konkrečių atradimų šioje srityje, nors metamos žvėriškos pajėgos. Sukamos milijardinės operacijos, finansuojami tyrimai.

<...> Mokslininkai susivienijo Žmogaus genomo projektui, sugalvojo – reikia sekvenuoti genomą. <...> Jie pažadėjo, kad šitas Žmogaus genomo projektas įvykdys revoliuciją medicinoje, ne mažiau. Medicina turėjo tapti genomine, prasidėti molekulinės diagnostikos metodai, leidžiantys viską tiksliai nustatyti atradus pirminę priežastį. <...>

<...> Būtų gerai paminėti paradigmos sąvoką. <...> Thomas Kuhnas apibrėžė paradigmą kaip taisyklių, algoritmų ar principų rinkinį, kuriuo tinka naudotis sprendžiant tam tikras problemas, ar ne? Ir jisai teigia, kad didžiulia mokslinių tyrimų vyksta paradigmų rėmuose. Tokių paradigmų, sakykime, fizikoje ir astrofizikoje buvo kelios: garsiąją Newtono paradigmą pakeitė Einšteinas. Jos principai pasikeitė iš esmės, ir žmonės pradėjo matyti pasaulį kitaip.

Biologijoje vyksta panašūs dalykai. Nors biologija nėra toks kietas mokslas kaip fizika, tačiau biologijoje irgi yra susiformavusi paradigma. <...> ji teigia, kad fenotipą nulemia dvi grupės priežasčių: genetinė prigimtis ir aplinkos veiksniai.

<...> visa genetinių ir aplinkos faktorių kombinacija atveda prie tam tikro fenotipo, kuris gali būti liga. Labai paprasta taisyklė, bet čia yra paradigmos esmė.

<...> Ir šita tradicinė paradigma, beveik klasikinė, suveikė labai gerai iš tikrųjų. (p. 370–373)

<...> pats faktas, kad tų ligų genai buvo nustatyti, tapo revoliucija ir medicinoje, ir biologijoje, ir žmogaus istorijoje apskritai. To negalime sumenkinti, tai buvo didžiulis pasiekimas, tai buvo nuostabus dalykas. (p. 374)

<...> Po medicinos studijų mane auklėjo ir užaugino kaip genetiką, ir aš pasinėriau į genetinius tyrimus, aš juos dariau ilgiausiai, dariau, dariau, dariau ir paskui viskas susiklostė taip, kad susidomėjau epigenetika. O epigenetika yra, na, tokia ne visai našlaitė, bet kažin koks satelitinis mokslėlis. Dabar jis jau kai kam įdomus, bet prieš dvidešimt metų, kai aš tik pradėjau domėtis epigenetinių principų taikymu ligų tyrimams, tuo labai maži kas domėjosi. Klasikinė epigenetika tyrinėjo bakterijas, gyvūnus ar augalus, bet susieti ligas ir epigenetiką buvo iš tikrųjų gan įžūlus mano žingsnis. (p. 375–375)

<...> Tai kas gi yra epigenetika? <...> Pats akivaizdžiausias pavyzdys yra kiekvienas iš mūsų. Kiekvienas mes esame epigenetinis stebuklas, galima sakyti. Mes kiekvienas išsivystėme iš vienos ląstelės, ta viena ląstelė susidarė iš dviejų lytinių ląstelių, tos dvi lytinės ląstelės susiliejo, viena lytinė ląstelė atsinešė genomą iš tėvo, kita – iš motinos, ir mes turime du genomus, diploidinę ląstelę, kuri vadinasi zigota. Ir ką gi ta ląstelė daro? Ji pradeda daugintis: buvo viena, dabar dvi, paskui – trys ar keturios, ten truputį asimetriškai gali daugėti. Ir taip – iki milijardo per palyginus trumpą laiką. DNR sekos tik replikuoja, replikuoja, replikuoja – labai efektyviai, labai patikimai, klaidų padaroma labai mažai: iš dešimties milijonų, ten gal viena klaidelė įsivelia.

<...>

Bet šalia vyksta dar kitas procesas, labai sudėtingas. Šis procesas yra epigenetinė diferenciacija ir vystymasis. Neužtenka, kad ląstelės tiktai daugintųsi, jos turi įgauti tam tikrų ląstelių fenotipų, kad iš jų susidarytų oda ar kepenys, ar raumenys, ar širdis, ar smegenys.

<...>

Nuo epigenetikos iš esmės priklauso vystymasis, organizmo ląstelių diferenciacija. Kaip tai vyksta, yra didysis stebuklas.

<...> Tas epigenetinis diferenciacijos procesas yra toks patikimas, taip išstobulintas evoliucijos, kad jis vyksta nuostabiai efektyviai. (p. 376–377)

Staškevičiui paklausus: „Ir net žvelgiant mokslininko akimis tai yra stebuklas?“, Petronis atsako:

Didžiulis. Tai yra pats didžiausias stebuklas, pats didžiausias evoliucijos atradimas. Net ne atradimas, nes evoliucija nieko neatranda, evoliucijai nusišpjauti ant visko, evoliucija tiktai akiai veikia, kad gyvybingesnės formos turėtų daugiau šansų išlikti, palikti

palikuonių ir užimti daugiau erdvės – viskas. Jeigu kurios nors rūšies tiktai vienas iš tūkstančio apvaisinimų būtų sėkmingas, ta rūšis taptų pasmerкта. (p. 378)

„Jūs dirbdamas niekada neoperuojate sąmonės sąvoka?“ – klausia Staškevičius.

Petronis atsako neigiamai ir pagrindžia savo atsakymą tuo, kad „moksliniame tyrime ar mokslinėje teorijoje būna keli svarbūs dalykai, ir vienas iš jų – paaiškinamasis potencialas: ką tu gali paaiškinti. <...> Be to, yra kitas reikalavimas: turi būti būdas tai teorijai patikrinti, būdas verifikuoti arba falsifikuoti tą teoriją <...>“ (p. 379).

Petronis teigia:

Jeigu įvelčiau tokias filosofines kategorijas kaip sąmonė, galėčiau apie jas kalbėti dar 30 metų, bet nesugebėčiau patikrinti. <...> Negaliu prisifantazuoti. Aš galėčiau teigti, kad šizofreniją sukelia faktorius X, kuris ateina iš kosmoso, nes ten kyla kokie nors saulės energijos virsmai, kurių negaliu išmatuoti, bet esu tuo įsitikinęs. Tada toks požiūris darosi religija, ar ne? (p. 380)

Toliau aiškina, kodėl jo nedomina „tokia egzotika“, kuri <...> „šiek tiek dvelkia mokslinė fantastika“, o jis pats, atsakydamas į Staškevičiaus klausimą, atmeta „visą metafizinę egzotiką“ ir atsakymų ieško „materialioje matricijoje“ (p. 380–381).

„Be jokios abejonės, absoliučiai. Padarę prielaidą, kad kažkas vyksta nematerialiai, mes žengiamo į ne mokslo sritį. Tai yra ne mokslo sritis“, – įsitikinęs Petronis. Vis dėlto daugelis ne tik filosofų, bet ir mokslininkų yra visiškai kitokios nuomonės apie sąmonės bei kitų nematerialių dalykų ryšius su mokslu.

Šiaip jau Staškevičiaus pokalbis (iš kurio citavome tik pradžią) su Petroniu – vienas įdomiausių visoje knygoje. Nuo jo nedaug atsilieka pokalbis su neuromokslininku **Osvaidu Rukšėnu**.

Kalbėdamas apie neuromokslą, neuroverslą, neuroekonomiką, Rukšėnas teigia:

<...> šiais laikais Kinų sienos tarp mokslų nėra. Įvardinti, kur jau baigiasi neuromokslas ir prasideda kažkas kitas, yra ganėtinai sudėtinga.

Klasikinis pavyzdys – astronomija. Atrodytų, kad kosmosas toli, bet visi mes toje pačioje Visatoje gyvename ir... Čia toks truputį jau gal *para-* dalykas, bet psichiatrai jį puikiai žino: pagal mėnulio fazes, jie gali prognozuoti, kada bus koks pacientų užplūdimas. Vieša paslaptis. Kaip tai veikia, iki šiol nežinome, bet nereikia, kad tai neveikia. Empirika rodo, kad taip yra. Tai čia toks ekstremalus pavyzdys.

Imkime realius mokslus. Anatomija, fiziologija – absoliutūs neuromokslų dvyniai, neatšiejami. Biochemija, molekulinė biologija šiais laikais mums yra privalomos. Anksčiau neuronas buvo kažkas tokio, dabar jau žmonės sulindo į jo vidų, nagrinėja atskiras molekules. Ten ištisi pasauliai atsiveria. Matematika. Šiais laikais be jos – niekur. (p. 404–405)

Tuomet Rukšėnas smulkiai išaiškina matematikos svarbą neuromoksliui, pradėdamas taip:

Bandysiu išskleisti jūsų pavyzdį – neuroekonomiką. Ji dažnai minima, tai viena iš šviežių mokslo sričių, keliolika metų teskaičiuojanti.

<...> Tai yra žmogaus sprendimų priėmimo mechanizmų supratimo taikymas ekonominių procesų aiškinimui.

Staškevičiui paklausus: „O argi yra žinoma, kaip žmonės priima sprendimus?“, Rukšėnui atsakius: „Ne“, Staškevičius toliau drožia taip:

Tai va! Toks ir neuroverslas. Jeigu verslininkas žinotų, kaip neurobiologiškai žmogus apsisprendžia ką nors veikti, kas lemia ar keičia jo sprendimo mechanizmą, tai priderintų savo verslą gal ir be didelės mokslininkų pagalbos. Bet niekas gi to nežino.

<...> Tai jeigu mes neturime supratimo, kaip tie žmogiški sprendimai yra priimami, kaipgi galime kalbėti apie tokio supratimo taikymą aiškinant ekonominius procesus? Gal vertėtų kiekvienam mokslui spręsti savo problemas atskirai? (p. 406)

Iš Rukšėno sulaukia tokio atsakymo:

Visiškai išsamaus modelio, leidžiančio sumodeliuoti atsakymą, koks bus sprendimas, mes neturime, bet esame pakeliui link to.

<...> Todėl, kad dabartiniai smegenovaizdos (angliškai – *brain imaging*) neinvaziniai metodai: funkcinis magnetorezonansas, FNIRS, EEG, MEG, – leidžia žmogaus smegenų aktyvumą registruoti jam esant budriam. Nereikia migdyti, nieko, žmogus guli, su juo galima bendrauti, jis pasakoja savo potyrius, arba jam galima užduotis duoti, ir registruoti, kas vyksta smegenyse. (p. 406)

Bet vis tiek Staškevičius nepatenkintas: „Man tai toli gražu nėra aišku, ar čia tikrai pakeliui. Jūs kalbate apie paveikslėlius.“

„Tie paveikslėliai atspindi procesą“, – teigia Rukšėnas.

„Žinoma, žinoma, atspindi“, – sutinka Staškevičius, bet vis tiek klausia: „O kaip toli yra atsakymas į paprastą klausimą: kas vyksta žmogaus smegenyse, kai tas žmogus dėl ko nors apsisprendžia?“

„Mano galva, čia jau pereinama į filosofinį lygmenį, pažinos filosofiją“, – sako Rukšėnas (žodžiu *pažina* turėdamas omenyje žodį *pažinimas*) ir aiškina, kad tai priklauso nuo to, „koks kelias pasirinktas: ar agnostiko, ar begalinio pažinimo, ar absoliutaus materializmo kelias“. Jo nuomone, „pažinimas, mūsų ligšiolinė patirtis leidžia tikėti, yra gal ne visiškai begalinis, bet labai jau platus. Bent jau smegenų pažinimui tas tikrai taikytina“ (p. 407).

Rukšėnas tęsia savo mintis:

Dabar – apie laiką. Žmogus visada žinojo, kad turi galvą. Bet XVII amžiuje, visiškai neseniai, buvo laikoma, kad galvos smegenys yra šaldytuvai. Jokio ten proto nebuvo, tai buvo tik darinys kraujui šaldyti.

Sukime laiką tolyn. Iki XIX amžiaus pačios pabaigos nežinojome, kad yra neuronai, kad smegenys sudarytos iš neuronų. <...> Žmonės sėkmingai gyveno, kūrė superkūrinus, darė verslus, nežinodami apie nervų ląsteles. Sherringtonas XIX amžiaus pabaigoje postulavo, kad neuronai turi tarpusavio ryšius – sinapses. Fiziškai jos pademonstruotos Antrojo pasaulinio karo metu, panaudojus elektroninę mikroskopą.

Tai štai, ką aš noriu iliustruoti. Tokiais kvantais einame. Dabartinė smegenovaizda leidžia tirti žmogų. Ligi šiol remtasi gyvūnų smegenų tyrimais, ir tai buvo amžinai kritikuojama: kas iš to, kad tu žiurkę ištyrei, aš tai – žmogus! Nėr ką pasakyti. Tai dabar jau žmogų tiriam.

Visa dabartinė tyrimo ideologija remiasi tuo, kad protas, ego, visa kognityvika realizuojama per čia, per šitą dėžutę. O gal nebūtinai? (p. 407)

Į Rukšėno klausimą Staškevičius atsako: „Yra nuoširdžiai manančių, kad nebūtinai.“

Toliau tęsia jau pats Rukšėnas:

Taip, imkim visą Rytų pasaulį, jie visiškai kitaip traktuoja ir sėkmingai gyvena, lygiai kaip ir mes. Užtat ir akcentuoju, kad čia filosofija prasideda. Bet mes – šitoje pusėje. Mes priimame pažinimą, juo tikime. <...> Laikui bėgant, žinosime, tikėtina, daugiau. Žinios gilės. Aš tikrai tiek galiu pasakyti. (p. 407)

„<...> Paminėjote, – primena Staškevičius, – kad esate pakeliui į sužinojimą, kaip žmogus apsisprendžia, pasirinkdamas vieną ar kitą dalyką.“

Rukšėnas patvirtina:

Taip, jau einama prie detalių. Nustatyta, kad labai svarbi yra atmintis, asociatyvinis mąstymas, emocijos. Tiriami, kiek svarbus yra koks nors vaizdinys, informacijos vienetai. Nagrinėjami svėrimo mechanizmai, pasitenkinimo grandinės, pripratimo grandinės. Turiu omeny, kad tas žinojimas atrodo pakankamai optimistiškai, lyginant su tuo, kas buvo prieš penkiasdešimt metų. <...> (p. 408)

Staškevičius prašo: „Dar paaiškinkite, kiek tame žinojime yra psichologijos, o kiek – biologijos.“

Rukšėnas atsako:

Tie du srautai: *psicho* ir *bio*, – eina lygiagrečiai ir gana glaudžiai abiem rankomis susikibę. Kadangi nesu psichologas, gal geriau ir nelįsiu į *psicho*, ten ne mano kiemas, jie turi savo teorijas ir savo aiškinimus. Gi iš *bio* pusės galėčiau tik pakartoti, kas nelabai turbūt reikalinga, kad einama iki sąveikų tarp atskirų sričių, jų aktyvumo, tiriami skirtumai tarp pusrutulių, individualūs skirtumai. (p. 408)

Tada Rukšėnas iškelia „naujieną“, į kurią „prieš trisdešimt metų“ dar nebuvo kreipiama reikiamo dėmesio, kad moterys ir vyrai „sprendimus priima šiek tiek skirtingai. Vėlgį diskusija šiuo klausimu vyksta labai plati. Vienas kraštutinis teigia, kad moterys ir vyrai niekuo nesiskiria, kitas – kad tai yra atskiros rūšys. Tai čia moksle toks nuomonių spektras“ (p. 408).

Staškevičius klausia: „Ar galėtumėte pateikti kokio nors atradimo, atskleidžiančio skirtingą lyčių mąstymo biologiją, pavyzdį?“

Rukšėnas teigia, jog „jau yra dokumentuota“, kad „moterys prasčiau orientuojasi erdvėje“, o tai „nuo regos prasideda. Akyje yra tinklainė, toks sluoksniukas, kuris vyrų ir moterų skiriasi. Skiriasi ląstelių sudėtimi.“

Toliau Rukšėnas išsamiai aiškina ne tiek, kad moterys erdvėje orientuojasi prasčiau, o vyrai gerai, bet kad tas orientavimasis tam tikrais atžvilgiais skiriasi:

Moterys geriau pastebi detales, skiria mažus objektus. Be to, mažosios ląstelės yra atsakingos už spalvinį regėjimą. Moterų spalvinis regėjimas geresnis, nekalbant jau apie daltonizmo paplitimą vyrų populiacijoje, moterys geriau skiria tonus, pustonius, atspalvius.

Vyrams tarp ganglinių ląstelių dominuoja <...> didžiosios ląstelės. Jos turi didelius receptinius laukus, kurie leidžia analizuoti dideles erdves, didelius objektus, santykius tarp tų objektų ir judesius. (p. 409–410)

<...> Proceso prasme tinklainė yra pradžia. Paskui jau viskas eina traktais iki žievės. Žievių, teisingiau. <...> Skirtumų atrandama vis daugiau ir daugiau. Vienas iš esminių – <...> du pusrutuliai. <...> Taigi, abu pusrutuliai turi tarpusavio jungtis, bendrauja. Ir vienas tokių rimtų lyčių skirtumų, kad moterims tuodu pusrutuliai – kaip užtrauktuku susegti. Tokia iliustracija, kad jie labai aktyviai tarpusavyje bendrauja. Vyrams – daugiau lygiagrečiai, jų procesai sukasi atskiruose pusrutuliuose. <...>

<...> Iš to išeina elgsenos skirtumas, tas vadinamas moterų „multitaskingas“, žargonu kalbant. Daugiafunkciškumas. Moteris gali atlikti daug veiksmų vienu metu. Todėl, kad ji įjungia abu pusrutulius, pusrutuliai turi savo specializaciją atlikti tam tikras funkcijas, ir jeigu jie abu bendrauja, tai daugiau tų funkcijų galima ir atlikti. O aš, vyras, užsidarau ir ją išsprendžiu. Išsprendžiau, einu prie kitos. (p. 410–411)

Toliau Rukšėnas ir Statkevičius kartais vienas kitam prieštaraudami, bet dažniau vienas kitą papildydami aptaria neurobiologijos, neuromokslo, neuroekonomikos, neuromarketingo, socialinės psichologijos santykius ir atvejus.

Rukšėnas praneša:

Kitas dalykas, iš pastarųjų dešimtmečių naujienų, – tai mūsų garsieji įnamiai, vadinami bendru terminu mikrobiota. Tai yra bakterijos. Mes jų turime visur: kūno paviršiuje, nuo akių pradedant... Bet storojoje žarnoje jų yra kilogramas – pusantra. Iki šiol laikytasi supratimo, kad ten yra virškinimo sritis, virškina – ir ramu. Dabar žinome, kad tai tėra visos bakterijų veiklos dalis. Eksperimentai parodė, kad tų mikroorganizmų produktai keliauja krauju į smegenis ir veikia smegenų aktyvumą. (p. 413)

„Tai reiškia, kad autonomiškos mikrobūtybės veikia *Homo sapiens* mąstymą?“ – klausia Staškevičius ir gauna tokį Rukšėno atsakymą:

Taip. Ekstremalus šios teorijos vystymas prieina išvadą, kad tikrasis šeimininkas sėdi ten, o žmogus yra tik robotas, kuris realizuoja to šeimininko įnorius.

<...> Veikia uždarus kilpos: kada valgyti, ką valgyti – nusprendžia smegenys, suvalgytas maistas labai veikia žarnyno mikroorganizmų rūšinę sudėtį, o pasikeitę mikroorganizmai vėl veikia mąstytoją. Grandinės sukasi labai kompleksiskai. Tai nauji dalykai. Žinome, tiriamo, bet esame dar kelio pradžioje.

Dar išplaukė iš atminties pavyzdys apie tai, ką atrandame. Prieš maždaug dvidešimt metų atrado visiškai naują ląstelių populiaciją akies tinklainėje. Šviesai jautrios ląstelės. Sunku rasti geresnę neuroobjektą negu tinklainė. Patogu prieiti, aktualu technikai, aktualu pažinimui. Tyrėjų daugybė, atrodytų ten iki molekulės viskas ištirta. O čia – oi! – surado atskirą sistemą. Tos ląstelės labai specifinės, jos signalą integruoja per valandas. Primenu: šiaip ląstelė dirba milisekundės režimu. O čia turime valandas. Taip atsirado trūkstama grandis bioritmams. Kad bioritmai veikia, visi sutinka. O kas tas reguliuojantis veiksnys? Dabar suradome – šitos ląstelės jas reguliuoja. <...> (p. 414)

Rukšėnas tęsia:

Dar vienas dalykas iš naujienų: kalbant apie centrinę nervų sistemą yra dvi ląstelių kategorijos: neuronai, apie kuriuos visi žino ir kalba, ir glija, apie kurią kalbama žymiai mažiau. Kad tokia glija yra, žinoma, nuo seniausių laikų, bet istoriškai jai buvo priskiriama tokia priežiūros funkcija: pamaitinti neuronus, apvalyti aplinką. Tokia namų šeimininkė. <...> Neuronai sprendžia, visas dėmesys buvo jiems. Dabartinės technologijos leidžia normaliai patyrinėti ir tas glijos ląsteles, <...> Ir kai pradėjo tirti, pamatė, kad tos namų šeimininkės, duok Dieve, ką daro.

Realiai tai tokia šeimos metafora: vyras – galva, moteris – kaklas. Taip neįžeidžiant. Tai va, panašu, kad čia – tas kaklas. Glija. Tai, ką dabar žinome, tik pradžia mūsų kelio. Sinapsės, tas jungtis tarp neuronų, glijos ląstelės reguliuoja.

<...> Dabar tas Žmogaus smegenų projektas vyksta, milijardas eurų paskirta. Prestižiškiausias visų laikų užmojis. Jo tikslas – sumodeliuoti smegenų veiklą per dešimt metų. Kritika jam yra didžiulė, ir man labai džiugu, kad ne aš vienas toks skeptiškas. Duok Dieve, sumodeliuokite jūs vieną normaliai neuroną su visomis sinapsėmis. (p. 415–416)

Rukšėnas ir Staškevičius, atrodo, sutinka, kad dirbtinių smegenų nesukursime nei ryt, nei užporyt, nei dar vėliau mums dar gyviems esant, kad sunku įsivaizduoti „apimtis procesų, vykstančių“ realiai egzistuojančiose smegenyse ir kad „turime tokį sudėtingumo lygmenį“, jog „bedarbystė neuromokslininkams negresia“.

Su tuo turėtų sutikti ir mūsų jau minėta neuromokslininkė **Urtė Neniškytė**. Anot jos, „tai čia esminis klausimas: kaip smegenyse koduojama informacija? To niekas nežino, iš tikrųjų. Yra daug versijų, bet iš tikro mes nežinome, koku būdu smegenyse koduojama informacija“ (p. 422).

Toliau ji tęsia taip:

Iš dalies tai tikrai susiję su neuronų sudaromais ryšiais. Vienas neuronas gali sudaryti ryšius su tūkstančiais kitų. Matematika ten sudėtinga, kaip tie signalai integruojasi. Mes mokome pelę atlikti kokį nors veiksmą ir matome, kad jai susidaro nauji neuronų ryšiai. Bet kaip tą informaciją ji užkodavo, mes vis dar nežinome. Ir kaip ji vėliau dekoduojama. (p. 422)

Neniškytė aptaria savo ir kitų tyrinėjimais paremtus skirtumus tarp Alzheimerio ir Parkinsono ligų ir atsako į Staškevičiaus bei savo pačios klausimus, ką mokslas jau žino ar dar nežino apie neuroną.

Imkime Žmogaus smegenų projektą. Tai milijardinis Europos Sąjungos užmojis, kurio idėja yra aprašyti smegenis kiekvieno neuroono tikslumu. Jie aprašys, padarys tai. Bet jis sulaukia labai daug kritikos, kuri, mano nuomone, tikrai teisėta, dėl to, kad mes paimsime kažkokias smegenis. Tačiau kito individo smegenys yra kitokios. Visada yra klausimas: ką modeliuoji?

Mūsų smegenys labai skiriasi. Neaišku, ką tie modeliai reiškia. Viena amerikietė tyrė, kaip smegenyse reprezentuojami pirštai. Tyrė žmonių grupę ir nustatė, kad skirtingose vietose. Išvedė vidurkį ir negauni išvis nieko! (p. 428)

Staškevičiui paminėjęs Robino Hansono knygą „The Age of Em“ apie smegenų emuliacijas, kurioje autorius „teigia, kad gal jau po šimto metų žmogaus smegenys bus įkrautos į skaitmeninį diską ir bendraus su kitomis emuliacijomis“, Neniškytė atsako:

Aš tai šituo netikiu.

<...>

Aš tikiu, kad mes galėsime prijungti prie smegenų USB *čipą*, iš kurio galėsime nuskaityti informaciją. Šituo aš galiu patikėti. Aš netikiu, kad perkelsime žmogų į kompiuterį. Ir aš iš principo netikiu singularumu, nes mes tikrai nesuprantame, kaip smegenys veikia. Jos veikia ne kaip kompiuteris. (p. 428–429)

Gaila, kad Staškevičius ar tai neturėjo galimybių, ar tai nebespėjo prieš jo mirtį prakalbinti fiziką ir rašytoją Kazį Almeną, kuris į knygos kompaniją būtų labai tikęs savo šmaikščiai argumentuotomis pažiūromis atominės energijos ir literatūrinės kūrybos klausimais. Būtų buvę naudinga paskaityti ir pokalbį apie mokslo ir kultūros santykius su tebegyvuojančiu buvusiu VDU rektoriumi Algirdu Avizieniu, pasaulinio garso informatiku.

Galop, dar trys neaptarti pokalbiai, sakykime, „iš visai kitos operos“. Pradėsime nuo muzikos. Veikiausiai filosofas Karlas Popperis yra pasakęs, kad solipsizmą (doktriną, jog pasaulyje egzistuoja tik viena sąmonė – manoji, arba tik vienas žmogus – aš) sugriauna faktas, kad „aš niekada nebūčiau galėjęs sukurti Bacho arba

Mozarto muzikos. Todėl žinau, kad šalia manęs yra ir kitas asmuo – būtent, tos dieviškos muzikos kūrėjas.“

Man pačiam (čia jau kalbu ne apie Popperį, o apie save) Mozarto muzikos nežemiškas grožis ne solipsizmą sugriovė, bet piršo mintį, kad Mozartas tą muziką pavogė ir parnešė tiesiai iš dangaus... Tad dangus egzistuoja ir dėl to pasaulis nėra visiškai blogas!

Iš dalies panašiai savo pokalbyje su Staškevičiumi atsiliepė ir dramatinis sopranas bei vienos kultūrinės laidos per LRT vedėja **Nomeda Kazlaus**, teigusi, kad „visa jėga balsas per tave eina iš kažkur aukščiau“ (p. 272). Ji, beje, artimai bendravo su dabar jau Anapilin išėjusia pasaulinės reikšmės soliste Montserrat Caballé, kurią teko du kartus girdėti, kai gyvenau Prahoje.

O dabar nuo muzikos prie literatūros. „Susidariau įspūdį, kad retas žmogus taip išmano visą lietuvių literatūrą. Ar sutinkate, kad toks apibūdinimas atspindi jūsų tapatybę? Kas jūsų stiprioji pusė?“

Taip **Viktoriją Daujotytę-Pakerienę** klausinėja Ignas Staškevičius, o ši atsako taip:

Na, neabejodama turėčiau pasakyti, kad mano laukas, kuriame gyvenu, yra kalbos laukas. Tai yra lietuvių kalbos laukas, o paskui jau yra lietuvių kalbos tekstai, ir visų pirma literatūros, kūrybos tekstai, nors negaliu atskirti ir filosofinių tekstų, ir istorinių. Na, po literatūros toliau vis tiek mano interesai eitų į filosofinius kalbos tekstus. (p. 302)

Jei taip, tai beveik natūralu, kad ji buvo dvasiškai artimesnė a. a. filosofui Arvydui Šliogeriiu negu daugelis mūsų filosofų iš profesijos; juos abu vienijo be galo didelis jautrumas lietuvių kalbos niuansams ir poreikis kuo tiksliau bei gražiau perteikti savo mintis, nors tos mintys dažnai būdavo radikaliai skirtingos.

Vis dėlto nuostabu, kaip rami, santūri klasikė Daujotytė įstengė suprasti ir pamėgti tokį rimtą radikalą ir principingą skandalistą kaip Šliogerį, beveik niekuo nepanašų į jokią kitą pirmos rūšies filosofą!

Belieka dar du kol kas neaptarti Staškevičiaus pokalbininkai. Apie „Šokolado“ autorę rašytoją **Joanne Harris** negaliu nieko pasakyti, nes jokios jos knygos nesu skaitęs iki galo, o kulinarijos temomis vyksta daug labai gyvų pokalbių mano artimiausioje aplinkoje, tad planų geriau susipažinti su ponios Harris kūryba kol kas neturiu.

Galop, aš pats irgi maloniai kalbėjau su Staškevičiumi, tačiau šio pokalbio nekomentuosiu, nes aptardamas daugelį kitų pokalbių vis pridurdavau ir savo trigrašį, tad mano balso šiame kontekste tikrai užtenka.

Ypač dėl to, kad baigdamas dar noriu vienu klausimu su Christophu Schäferiu truputį pasiginčyti – būtent, ar įmanoma permatyti praeitį? Savo požiūrį esu išdėstęs kol kas dar nepublikuotoje knygoje „Minding the Gaps“, kurią savo ruožtu

įkvėpė, tarp daugelio kitų, filosofai Johnas Fosteris (1991), Howardas Robinsonas (1994), Bertrand'as Russellas (1948), C. D. Broadas (1925) ir Barry'is Daintonas (2001). Dėl savo minčių pagrįstumo konsultavausi ir su Teksase dėstančiu fiziku Christopheriu Bairdu (2014).

KĄ MATOME: PRAEITĮ AR TIK JOS ATSPINDŽIUS?

Elementariųjų dalelių fizikas Christophas Schäferis, dirbantis organizacijoje CERN, valdančioje Didįjį hadronų greitintuvą, aiškina:

<...> mes tiriamo elementariausias daleles jų greitintve, sudaužiame jas vieną į kitą ir tiriamo susidūrimo pasekmes. Tokios sąlygos labai primena pirmąsias Didžiojo sprogo akimirkas. Sukūrėme lyg ir laiko mašiną, nukeliančią 13,5 milijardo metų į praeitį. Stebime Visatos būklę pačioje jos pradžioje. <...>

Didysis hadronų greitintuvas atveria mums vis naujų langų, pro kuriuos žvelgiame į medžiagos sandarą. Jau 60 metų taikome standartinį modelį – teoriją, nusakančią kaip sudaryta ir veikia medžiaga. Ši teorija labai tviri. Mėginome visaip ją sugriauti, bet nepavyko. Visi nauji atradimai ją tik patvirtina. Paskutiniąją trūkstantą dalelę, Higgso bozoną, atradome čia 2012-aisiais. <...> (p. 33)

Štaškevičiui paklausus: „Tai pagaliau jaučiatės viską išsiaiškinę?“ – Schäferis atsako:

Iš tiesų taip nėra. Teorija teisingai aprašo medžiagos prigimtį, tačiau neapėmia visko. Ji paaiškina tik 5 procentus Visatos. Likusių 95 procentų ji neapėmia. <...>

Matyt, egzistuoja nežinomos dalelės. Yra medžiaga, kurios nepažįstame. Žinome, kad ji yra, bet nesuvokiame, kokia ji. Stebėdami, kaip sukasi galaktikos, išmatuojame jų masę ir aptinkame paklaidą. Suskaičiuojame žvaigždes ir pristingame masės.

<...> Turėtų būti kur kas daugiau medžiagos, tačiau jos nematome. Vadiname ją tamsiąja. Nieko apie tai nenučiuikiame. Nesuvokiame, kas tai per dalykas, kaip jis sudarytas, kaip veikia. (p. 33)

Tada Schäferis atkreipia dėmesį į tai, kad „dėl dalelių gravitacijos“ Visata „turėtų susitraukti krūvon“, bet iš tikrųjų ji „vis plečiasi“. Kaip tai paaiškinti?

Tenka išgalvoti tamsiąją energiją, kuri stumia Visatą plėstis. Ir išeina, kad 95 procentai visa ko yra arba tamsioji medžiaga, arba tamsioji energija. Įprasta mums materija, tokia kaip šis stalas arba aš pats, tesudaro 5 procentus. Visa kita skendi tamsoje. (p. 34)

Tokią išvadą daro fizikas.

Dabar prie klausimo, dėl kurio aš su juo nesutariu:

„Žinote, kalbant apie Visatos kilmę, – teigia Schäferis, – mes esame gerai ištyrinę jos radimąsi per 13,8 milijardo metų, tačiau pirmieji 380 tūkstančių metų yra nepermatomi. Net su galingiausiu teleskopu“ (p. 40).

„Teleskopas šiuo atveju – metafora?“ – klausia Staškevičius.

„Ne, ne, ne, ne“, – kategoriškai tvirtina Schäferis.

„Kaipgi jūs teleskopu permatote praeitį?“ – vėl lyg abejodamas klausia Staškevičius.

„Labai lengvai, – aiškina Schäferis. – Šviesos greitis yra baigtinis dydis. Žiūrėdamas į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, aš matau pernykštę žvaigždę.“

Bet aš iš karto pasakysiu, jog nesutinku su Schäferio teiginiu, kad „žiūrėdamas į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, aš matau pernykštę žvaigždę“. Greičiau pritariu fiziko Bairdo aiškinimui, jog

kalbant griežtai, kai teleskopai žiūri į tolimų galaktikų šviesą, jie nežiūri atgal į būtąjį laiką. Praeities nebėra, tad niekas ir negali tiesiogine prasme į ją žiūrėti. Užuoat stebėję praeitį, teleskopai žiūri į šviesos spindulio esamąją būklę. Kadangi šviesos spindulys keliavo milijonus metų per daugiausia tuščią erdvės vakuumą, jis beveik nesusidūrė su jokiomis kliūtimis, kurios jį iškreiptų. Dėl to esamoji šio šviesos spindulio būklė ta pati, kokia buvo, kai jį sukūrė tolimoji galaktika prieš milijonus metų. Taigi žiūrėdami į esamojo laiko šviesos spindulio būklę, galime daryti išvadą apie tai, kaip tą šviesą sukūrusi galaktika atrodė prieš milijonus metų.

Įsivaizduokite, kad padarote ir išspausdinate savo dukrelės, kai ji dar buvo kūdikis, nuotrauką ir pasižiūrite į ją po dešimties metų. Žiūrėdami į išspausdintą fotografiją, jūs perkeltine prasme žiūrite į būtąjį laiką ir matote, kaip jūsų dukrelė atrodė kūdikystėje. Tačiau tiesiogine prasme jūs nežiūrite į jokią praeitį. Jūsų duktė jau nebe kūdikis ir ji nebeegzistuoja kaip kūdikis jokiam Visatos matmenyje ar kampe. Greičiau jūs žiūrite į esamojo laiko šviesos pluoštą, kurį formuoja kambario šviesos atspindys iš rašalo spausdintoje nuotraukoje. Bet kadangi rašalas fotografijoje specialiai suorganizuotas į struktūrą, panašią į jūsų dukrą kūdikystėje ir kadangi ta rašalo struktūra per pastaruosius dešimt metų nepasikeitė, esamojo laiko šviesos spindulys nuo fotografijos turi tą pačią struktūrą kaip ir nuo jūsų dukrelės atėjęs šviesos spindulys prieš dešimtį metų. Žiūrėdami į esamojo laiko šviesos pluoštą, jūs galite daryti išvadą, kaip žmonės atrodė praityje.

Šitaip aiškina fizikas Bairdas ir savo mintį dar paryškina taip:

Įsivaizduokite, kad ant nuotraukos užkrinta šlakelis rūgštis, dėl kurio virš jūsų dukrelės galvos pasirodo didelė balta dėmė. Jei jūs tiesiogine to žodžio prasme žiūrėdami į šią nuotrauką matote būtąjį laiką, turėtumėte priėti prie išvados, kad virš mergaitės galvos prieš dešimt metų tvyrojo kažkoks ateivis iš kosmoso, o gal kamuolinis žaibas. Bet jūs tikriausiai pakankamai nuovokus, jog suprantate, kad jūs tiesiogine žodžio prasme žiūrite ne į būtąjį laiką, bet į esamojo laiko šviesos struktūrą, kuri ne visai tiksliai rodo šviesos struktūrą, buvusią prieš dešimt metų, kai jūs tą nuotrauką padarėte.

Bairdas įspėja, kad esamojo laiko šviesos spinduliai, taikantys ir teleskopus, nukreiptus ir tolimas galaktikas, mums duoda patikimos informacijos apie praeitį tik tol, kol šviesa per ilgą savo keliavimo laiką nepasikeitė. Bet iš tiesų ji keičiasi ir mokslininkai šiandien žino, kada ir kaip ji keičiasi, todėl jie ir gali savo skaičiavimuose ir tuos pokyčius atsižvelgti taip, jog jie „įstengia sukurti tos tolimos galaktikos, kuri tą šviesą išleido, tikslų ir patikimą paveikslą“.

Tačiau Staškevičius, rodos, sutinka su visiškai priešingu Schäferio aiškinimu, o šis dar priduria: „Bangos užtrunka. Kai girdžiu jūsų balsą, jūs galite būti jau miręs“ (p. 41). Staškevičiui pritarus, kad teoriškai taip gali būti, Schäferis dar patikslina: „Aš girdžiu tai, ką jūs pasakėte, bet nežinau, kas galėjo nutikti paskui“ (p. 41).

„Tiesa, – sutinka Staškevičius, – tai jūs teleskopu galite aptikti šviesą, išspinduliuotą po 380 tūkstančių metų ir vienos sekundės nuo Didžiojo sprogiimo, bet ne anksčiau?“

„Teisingai. Ne anksčiau“, – patvirtina Schäferis.

Šiame pokalbyje (tarp profesionalaus fiziko ir stipriai pasiklausčiusio fizikos mėgėjo) iškyla kelios svarbios mintys. Pirma, reikia skirti žmogų, kuris tam tikrą akimirką nustoja būti gyvas, nuo jo balso, kurį nešanti banga dar nenuščiuvo, todėl galime išgirsti ir suprasti, ką sako jau miręs žmogus. Tuo labiau jei dar spėjome tą balsą įrašyti į elektroninę laikmeną.

Antra, reikia skirti dangaus kūną, žvaigždę, nuo tos žvaigždės atspindimos ar išspinduliuojamos šviesos. Ta žvaigždė jau gali būti užgesusi, o jos spinduliai dar vis keliauja per Visatą, atsitrenkdami ir vieną ar kitą matyti gebančią būtybę ir tuo būdu jie tampa matomi. Užtat kai Schäferis sako: „Žiūrėdamas į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, aš matau pernykštę žvaigždę“, gali būti, kad per tą šviesmetį žvaigždė jau užgeso (bet to aš niekaip nežinojau ir net negalėjau žinoti), todėl aš tuo atveju (jeigu žvaigždė jau būtų užgesusi) mačiau ir žiūrėjau ne į žvaigždę (nei šiųmetę, nei pernykštę), o mačiau ir žiūrėjau tik į jos išspinduliuotą šviesą. Aš mačiau tik šviesų taškelį, o ar tas taškelis buvo žvaigždė ar tik jos šviesa, to vien iš savo matymo žinoti negalėjau. Tačiau aš galėjau žinoti, kad matau spindintį taškelį ir kad matau jį tuo metu, kai žiūriu į naktinį dangų. Šiais atžvilgiais suklysti negalėjau. Be to, tai, ką, apsimesdamas Schäferiu, čia kalbu apie save, galioja ir bet kokiam kitam asmeniui.

Taigi taip ir vyksta matymas – tarptautiniais žodžiais, vizualinė percepcija. Ji susideda iš trijų elementų. Kiekvieną be išimties vizualinę percepciją sudaro pats matymo įvykis, automatiškai implikuojantis matantį subjektą (matytoją) ir matomą objektą (matomąjį). Negali būti tik matymo įvykis (vizualinė percepcija) pats vienas, be jokio matančio subjekto ar jokio matomo objekto. Jeigu yra matymas, turi būti ir to matymo subjektas, ir to matymo objektas. Ir dar vienas svarbus faktas: visi trys matymo įvykio elementai turi būti (egzistuoti, reikštis) tuo pačiu laiku. Tad jeigu aš danguje matau šviesulį, pavyzdžiui, 2000 m. spalio 5 d. 21 val., tuo pačiu

metu turiu egzistuoti aš, matytojas, ir turi egzistuoti tas šviesulys, matomas daiktas: tam, kad aš jį matyčiau, jis negali egzistuoti nei šviesmečiu anksčiau, nei šviesmečiu vėliau, nei bet kuriuo kitu laiku, išskyrus vieną: 2000 m. spalio 5 d. 21 val. Bet jeigu matomas daiktas egzistuoja kitu laiku (o tai irgi įmanoma), tai turime jau kitą matymo įvykį ir vėlgi galioja tas pats: tuo kitu laiku turi drauge egzistuoti matomas daiktas, jo matytojas ir pats matymo įvykis.

Kitaip tariant, jeigu Schäferis žiūri, kaip pats galvoja, į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, ir sako, kad mato pernykštę žvaigždę, tai taip būti negali, bet turi būti truputį kitaip: *arba* jis pats egzistavo, žiūrėjo į tą žvaigždę ir matė ją pernai, *arba* ji nebuvo nutolusi per šviesmetį, bet egzistavo, sakykim, dabar, todėl ir jis pats egzistavo, žiūrėjo į tą žvaigždę ir matė ją dabar, *arba* jis žiūrėjo ne į žvaigždę, bet į jos šviesą arba į kitą jai panašų reiškinį (sakykim, šviesos vaizdinį), todėl ir nematė jokios pernykštės žvaigždės.

Kiekviena vizualinė percepcija įvyksta tam tikru laiku, tuo laiku egzistuoja ir tos percepcijos subjektas (matytojas), ir tos percepcijos objektas (matomasis). Jeigu vieno iš tų trijų elementų trūksta, tai arba nėra percepcijos subjekto, arba nėra percepcijos objekto, arba iš viso nėra pačios percepcijos. Percepcija yra nedalomas vienetas (mintyse ją galime išskaidyti į percepcijos įvykį, jos subjektą ir jos objektą, bet realybėje jie arba visi egzistuoja kartu, arba percepcijos visai nėra). Ir, žinoma, kas galioja vizualinei percepcijai, tas atitinkamai (t. y. su tam tikromis išlygomis) galioja ir kitoms percepcijos rūšims (girdėjimui, lytėjimui, užuodimui, skonio pajutimui, propriocepcijai).

Klaidingą nuomonę, jog teleskopu ar net plika akimi galima įžiūrėti praeitį, ko gero, skatina ir panašumas, bet tuo pačiu metu ir skirtumas tarp sąvokų *matyti* ir *mąstyti*. Mąstyti juk galima apie bet ką – esantį ar nesantį daiktą – ir bet kuriuo metu – praityje, dabartyje, ateityje – buvusį, esamą, būsimą ar net nebuvusį, nesamą, nebūsimą daiktą – žodžiu, *mąstyti* galima apie absoliučiai viską, o *matyti* galima daug mažiau, tik tai, kas egzistuoja dabar ir yra atsiradęs priešais regėjimo organus.

Be to, o tai svarbiausia, matomo daikto matytojas gali įvairiausiais būdais matomą daiktą paveikti, daryti jam įtaką, jį pakeisti, bet visa tai daryti jis gali tik dabar, kai matomas daiktas egzistuoja kartu su savo matytoju. Dėl to matomas daiktas ir negali egzistuoti tik praityje, nes tada matytojas nebegali matomo daikto nei paveikti, nei daryti jam įtaką, nei jo pakeisti, o kaip tik galimybę jį paveikti, daryti jam įtakos, jį pakeisti – kaip tik šią galimybę būtinai atveria matomo daikto pamatymas, tai yra percepcija. O yra ir priešinga galimybė: matomas daiktas gali paveikti ir matytoją. Pavyzdžiui, jei matytojas per ilgai plika akimi žiūrės į matomą daiktą – saulę, tai gali pakenkti jo regos organui. Arba jeigu jis, maudydamasis gamtoje, per ilgai leis glostomas matomo daikto spindulius, jis gali nusideginti

odą. Tačiau dažniau pasitaiko teigiami matomo daikto poveikio matytojui atvejai, kai buvimas saulėje ir gamtoje stiprina žmogaus sveikatą, bet visa tai įmanoma tik tada, kai matomas daiktas ir jo matytojas egzistuoja tuo pačiu laiku.

Beje, tą pačią reikšmę kaip *percepcija* turi žodis *suvokimas* arba *juslinis suvokimas*, tačiau *suvokimas* prasmiškai per arti *mąstymo*, o *matyme* yra tik mažai arba visai nėra jokio *mąstymo*, tad vengiu naudoti *suvokimą* kaip *percepcijos* sinonimą. Tiesa, yra gražūs, rodos, Vosylius Sezemano sugalvoti ar bent į lietuvių filosofijos kalbą įvesti žodžiai *pagava* (iš žodžio *pagauti*) ir *juslinė pagava*, labai tinkami būti *percepcijos* sinonimais, tačiau jie, deja, rečiau vartojami, todėl gali būti ne iš karto gerai suprantami. Visais atvejais dabar juslėmis pagauti galima tik tai, kas egzistuoja dabar, o ne tai, kas egzistavo tik praeityje.

Todėl ir kalbos semantinio taisyklingumo požiūriu negalime matyti nei pernykštės, nei užpernykštės, nei vakarykštės žvaigždės. Bet tai nereiškia, kad apie visas jas negalime gauti patikimos informacijos. Pirma, praeities dalykus (žodžiu *dalykai* turiu galvoje daiktus, įvykius, kitokius daiktavardžiais žymimus esinius) visai normaliai „pagauna“ tuo metu gyvenę žmonės – kaip dabarties dalykus pagauna šiuo metu gyvenantieji. Jie juos pagauna arba iš jų pačių, nes juos tiesiogiai mato, arba iš tų dalykų atspindžių, kuriuos mato, pavyzdžiui, šiuo metu mandriausio Jameso Webbo kosminio teleskopo veidrodyje ar kituose paveiksluose, filmuose, reprezentacijos prietaisuose ar priemonėse.

Buvusių dalykų atveju tiesiogiai žmonės mato tik jų atspindžius, o ne pačius atspindimus dalykus; šiuos jie mato geriausiu atveju tik netiesiogiai. Bet be buvusių dalykų atspindžių tiesiogiai jie mato ir dabar egzistuojančių dalykų atspindžius bei pačius atspindimus dalykus, nes kiekvienu laiku žmonės tiesiogiai mato tik tai, ką tuo metu pagauna juslės apie esamus dalykus. O netiesiogiai apie įvairiausių esamus, buvusius ar būsimus dalykus žmonės gauna kartais ir labai detalią informaciją iš mokslinių tyrimų bei jų aprašymų ir išvadų – apskritai žmonės apie pasaulį sužino ne tiek iš tiesioginės patirties, kiek iš diskurso apie ją.

Grįžkime prie nakties tamsoje mano tiesiogiai matomo švytinčio taškelio ir paklauskime: kas yra tas taškelis – tik žvaigždės šviesa ar tai pati žvaigždė? Atsakymas priklauso nuo atsakymo į kitą klausimą: kada žvaigždė „miršta“ arba „užgęsta“, t. y. nustoja egzistavusi? Pasak daugelio filosofų ir mokslininkų, tai yra ne griežtos tiesos, bet suinteresuotų dalyvių galimo susitarimo („konvencijos“) dalykas. O tokių susitarimų gali būti trys.

Pagal vieną susitarimą žvaigždės mirtimi siūloma laikyti momentą, kada baigiasi jos branduolinis kuras ir joje nebeliko vandenilio, kurį žvaigždė galėtų sudeginti ir taip gaminti šviesą. Pasibaigus žvaigždės kurui, ji subliūška ir jos paviršiaus sluoksniai sprogsta kaip supernova. Pagal antrą susitarimą žvaigždė laikoma egzistuojančia tol, kol kur nors dar skleidžiasi jos išleisti spinduliai, nors joje pačioje

jau nebevyksta branduolinės reakcijos ir ji nebegamina jokios energijos, bet jos likutis dar toks karštas, kad jis vis dar spinduliuoja. Pagal trečią susitarimą žvaigždės spindulių šviesa laikytina integralia ir būtina žvaigždės dalimi, nes žvaigždės šviesą kuriantys atomai ir molekulės pačioje šviesoje užkoduoja svarbią informaciją apie savo cheminę sudėtį, temperatūrą, spaudimą, greitį. Tad jeigu matoma žvaigždės šviesa (t. y. žvaigždės dalis), informuojanti 1 – apie šviesos šaltinį; 2 – apie materiją, kuri šviesą praleidžia arba nuo kurios šviesa atsispindi; ir 3 – apie daugelį kitų svarbių šviesos savybių, tai tuo pačiu matoma ir pati žvaigždė, nes visi tie dalykai, apie kuriuos informuoja žvaigždės šviesa, laikytini žvaigždės dalimis. Taigi pagal visus tris susitarimus bent vienas dalykas visiškai tikras: tas mano matomas šviesos taškelis neabejotinai egzistuoja ir spindi. Bet pagal pirmąjį susitarimą jis tik iki supernovos sprogo kartu yra ir žvaigždės šviesa, ir pati žvaigždė, o po sprogo iš jo lieka tik žvaigždės šviesa. O pagal antrąjį susitarimą žvaigždės egzistavimas sutampa su to taškelių spinduliuoju: žvaigždė ir jos šviesa egzistuoja ne ilgiau ir ne trumpiau nei žvaigždė spinduliuoja. Ta pati ir trečiojo susitarimo išdava: žvaigždė egzistuoja tol, kol egzistuoja jos būtina dalis – žvaigždės šviesa, nors žvaigždė ir jos šviesa – ne tas pats dalykas: žvaigždė turi daugiau savybių negu jos šviesa, tad jeigu viena ar daugiau tų nebūtinų savybių dingtų, pati žvaigždė ir jos šviesa dar liktų.

Tačiau visa tai, ką čia pasakojame, verčia paklausti: kaip čia gali būti, kad du fizikai taip, atrodo, smarkiai nesutaria klausimu, ar žiūrėdami per teleskopą jie gali matyti praeitį?

Juk Schäferis teigia, kad jis gali „labai lengvai permatyti praeitį“, nes, sako jis, „žiūrėdamas į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, aš matau pernykštę žvaigždę“, o Bairdas, žiūrėdamas teleskopu į tą pačią žvaigždę, mato tik jos išspinduliuotos „šviesos esamojo laiko būklę“.

Taigi abu į žvaigždę žiūri pro teleskopą, abu, sakykime, sutinka dėl informacijos, kurią gauna iš savojo tos žvaigždės pamatymo. Tačiau vienas mato pernykštę žvaigždę, vadinasi mato praeitį, o antras tai neigia, teigdamas, kad mato jos „šviesos esamojo laiko būklę“. Ar tikrai jiedu vienas kitam prieštarauja – ar tikrai taip atrodo?

Būtų gerai, jei dviejų rimtų fizikų menamą prieštaravimą būtų galima atskleisti kaip tam tikrą jų nesusišnekėjimą. Tad siūlau tokią hipotezę: Schäferis kalba (kai kuriuos žodžius vartoja) perkeltine prasme, o Bairdas – tiesiogine.

Tai, kad Schäferis jau nuo pat pradžių kalba netiesiogine prasme, rodo jo pasakymas, kad Didžiajame hadrono greitintuve sukurtos „sąlygos labai primena pirmąsias Didžiojo sprogo akimirkas“. Juk „priminti“ galima tik tai, kas buvo matyta anksčiau arba apie ką anksčiau buvo skaityta ar rašyta. Tačiau Didžiojo sprogo pirmųjų akimirkų tikrai niekas nematė (išskyrus, kai kas sakytų, Dievą),

o ir kalbėti, rašyti ar skaityti apie Didįjį sproginimą pradėta tik vėlai XX amžiuje. Tad žodį „primena“ Schäferis čia vartoja perkeltine prasme.

Tai tampa dar akivaizdžiau, kai jis šneka apie „laiko mašiną“, kuri ją sukūrusius fizikus „nukelia“ tarsi „13,5 milijardo metų į praeitį“. Tokios mašinos dar nėra, ji tikriausia niekad nebus sukurta, nes tai prieštarauja fizikos dėsniams ir priklauso greičiau mokslinės fantastikos sričiai negu realiam mokslui, kuris tačiau gali svarstyti įvairias galimybes ir argumentuotai aiškintis, kurios iš jų ir kodėl yra tikroviškos, o kurios ne.

Realiai „persikelti 13,5 milijardo metų į praeitį“ gali tik mokslininkai savo svarstymuose – būtent, pabrėžiu, svarstymuose apie tikrovę, o ne pačioje tikrovėje.

Dar Schäferis priduria, kad „stebime Visatos būklę pačioje jos pradžioje“. Čia jis vėl apie (suprask) mus, mokslininkus kalba grynai perkeltine prasme, o ne tiesiogine: juk „Visatos būklę pačioje jos pradžioje stebime“ ne mes – iš tikrųjų, niekas (išskyrus gal aukštesnes instancijas) jos nestebi, nei dabar, nei tuo labiau nestebėjo jos anksčiau, pačioje Visatos pradžioje – tik kai dabar žiūriu į tam tikrą žvaigždę, tai tikrai matau jos šviesos esamą būklę, iš kurios daug ką galiu spręsti (ne matyti, o būtent spręsti ir pagrįstas išvadas daryti) apie tos žvaigždės savybes.

Todėl, galima sakyti, yra dvi mokslinės kalbos plotmės – tiesioginė, faktografinė, ją šiuo atveju naudoja Bairdas, ir netiesioginė, perkeltinė, metaforinė, kurią šiuo atveju naudoja Schäferis. Šią išvadą priėmus, sumažėja, o gal net ir visai dingsta jų vienas kitam prieštaravimo regimybė.

Šią išvadą galima suformuluoti ir taip: yra, viena vertus, diskurso (kuriame kas nors kalbama) plotmė, bet yra, antra vertus, ir tikrovės arba realybės (apie kurią diskurse kalbama) plotmė. Abu fizikai kalba maždaug apie tą patį, jiems tikrovės (realybės) plotmės daugiausia sutampa. Bet jų diskurso plotmės skirtingos: Schäferis kalba metaforiškai, o Bairdas – faktografiškai. Todėl ir atrodo, kad jiedu nesutaria.

Schäferio metaforą, kad „žiūrėdamas į žvaigždę, nutolusią per šviesmetį, aš matau pernykštę žvaigždę“, į faktografinę kalbą būtų galima išversti taip: „vieno šviesmečio atstumu nutolusi žvaigždė gali turėti kitų savybių, kai jos išleista šviesa pasiekė akis, nei turėjo tada, kai ją išleido žvaigždė“.

Galimi ir kiti vertimo į tiesioginę kalbą variantai, tik svarbu išvengti kalbų apie matymą, nes neaišku, tas spindintis taškelis yra pati žvaigždė ar tik jos šviesa, tai iš dalies priklauso nuo to, kurį iš galimų susitarimų („konvencijų“) pasirenkame.

Tad diskusijų tarp Schäferio ir Bairdo padėtis tokia: abu sutinka su moksline tiesa, kad žvaigždės ir didžiulė dauguma kitų pasaulio dalykų egzistuoja laike, todėl turi praeitį, dabartį, ateitį. Nuomonės tikrovės plotmėje išsiskiria tik klausimu (dėl to ką tik ir sakiau, kad jų požiūriai sutampa ne visiškai, bet daug kur), ar praeities dalykus galima matyti: Schäferis sako, kad taip, Bairdas sako, kad ne. Tačiau abu sutaria (Bairdas tai ypač pabrėžia, taip kompensuodamas matymo atmetimą), kad

tiesą apie praeities dalykus galima *nustatyti* ir kitais būdais, iš kitų šaltinių. O *išreikšti* tiesą galima dvejopai: metaforine, perkeltine kalba arba tiesiogine, faktografinė.

Baigdamas šią diskusinę ypatingos knygos apžvalgą, noriu tik pasidžiaugti jos autoriaus Igno Staškevičiaus gebėjimu prašnekinti kūrybingus žmones jų kūrybos temomis, kurios artimos ir jam pačiam. Savo provokuojančiomis pastabomis knygos autorius iškelia klausimus, į kuriuos jo pašnekovų atsakymai įgalina skaitytojus susidaryti tikslesnį, pilnesnį jų minties vaizdą. Knygą taip pat puošia estetinė jos apipavidalinimo bei spaudos kokybė, autoriaus padarytos visų jo pašnekovų įdomios, originalios portretinės nuotraukos, nepriekaištinga lietuvių kalba ir beveik jokių korektūros klaidų nebuvimas.

LITERATŪRA

Staškevičius, Ignas. *Pasaulis jų akimis: pokalbiai iš esmės*. Vilnius: Sofoklis, 2022.

Baird, Christopher S. *How does looking at distant galaxies allow us to look back in time?* 2014 October 23; prieiga internete <<https://www.wtamu.edu/~cbaird/>>.

Broad, C. D. *Scientific Thought*. London: Routledge & Kegan Paul, 1923; *The Mind and its Place in Nature*. London: Routledge & Kegan Paul, 1925.

Dainton, Barry. *Time and Space*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2001.

Foster, John. *The Nature of Perception*. OUP, 2000; *A World for Us: The Case for Phenomenalistic Idealism*. OUP, 2008; *The Immaterial Self*. London: Routledge, 1991.

Robinson, Howard. *Perception*. London and New York: Routledge, 1994.

Russell, Bertrand. *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. New York: Simon and Schuster, 1948.

Mykolas Jurgis Drunga

THE WORLD IN THE EYES OF THINKING PEOPLE: A MASTERPIECE OF POPULAR SCIENCE

SUMMARY. In this deliberately provocative book the business executive, medical doctor, and gentleman scholar Ignas Staškevičius carries on remarkable conversations with 22 local and international luminaries from various intellectual fields on topics of his and / or their choosing. These include astrophysics, high energy physics, the fundamentals of physics, Tibetan Buddhism, Tantric meditation, Zen Buddhism, Hebrew mysticism, Reformed Christianity, Transpersonal psychology, anthropology, philosophy, music, broadcasting, novel writing, literature in Israel and other countries, forecasting the future, endobiogenic medicine, genetics, molecular biology, neuroeconomics, biochemistry, and reanimatology. The book ends with a lively dispute about whether we can see into the past.

KEYWORDS: Christopher S. Baird, Lina Basel-Salmon, Bodhi Dhamma Zenji, Viktorija Daujotytė-Pakerienė, Mykolas Drunga, David Grossman, Kamyar Hedayat, Nomedas Kazlauskas, Holger Lahayne, Gabija Laubner, Zvi Leshem, Alan Lightman, Vladimir Maikov, Spyros Makridakis, Glenn H. Mullin, Victor de Munck, Artūras Petronis, Osvaldas Rukšėnas, Džampa Tinlėjus.